НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИЙ ВІСНИК УКРАЇНИ

Число 13

2021

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор	Микола Железняк (Україна)
Відповідальний секретар	Олександр Іщенко (Україна)
Члени	Сергій Бортник (Україна, Польща)
	Іван Дзюба (Україна)
	Тетяна Добко (Україна)
	Станіслав Кульчицький (Україна)
	Константин Манолаке (Молдова)
	Ірина Матяш (Україна)
	Любомир Пиріг (Україна)
	Роман Сенькусь (Канада)
	Ярослав Яцків (Україна)
	Вальтерс Щербінскіс (Латвія)

Адреса редакції:

Україна, 01024, м. Київ-4, вул. Терещенківська, 3
е-адреса: esu@esu.com.ua
Веб-сайт: https://evu.encyclopedia.kyiv.ua

DOI: 10.37068/evu
ISSN: 2706-9990

Засновано в жовтні 2009 року

2021 © Інститут енциклопедичнних досліджень НАН України

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
INSTITUTE OF ENCYCLOPEDIC RESEARCH

THE ENCYCLOPEDIA HERALD OF UKRAINE

Entsyklopedychnyi visnyk Ukrainy

Volume 13

2021

EDITORIAL BOARD:

Editor-in-Chief	Mykola Zhelezniak (Ukraine)
Associate Editor	Oleksandr Ishchenko (Ukraine)
Members	Serhiy Bortnyk (Ukraine, Poland)
	Ivan Dziuba (Ukraine)
	Tetiana Dobko (Ukraine)
	Stanislav Kulchytskyi (Ukraine)
	Constantin Manolache (Moldova)
	Iryna Matiash (Ukraine)
	Lubomyr Purih (Ukraine)
	Roman Senkus (Canada)
	Yaroslav Yatskiv (Ukraine)
	Valters Ščerbinskis (Latvia)

Herald contacts:

Ukraine, 01024, Kyiv, 3, Tereshchenkivska str.
Email: esu@esu.com.ua
Website: https://evu.encyclopedia.kyiv.ua

DOI: 10.37068/evu
ISSN: 2706-9990

Founded in October 2009

2021 © NASU Institute of Encyclopedic Research

ЗМІСТ

РЕДАКЦІЙНЕ

Від головного редактора.....5

ДОСЛІДЖЕННЯ

Енциклопедистика

Ірина Матяш
Проєкт "Місця пам'яті української дипломатії"
як енциклопедичне джерело.....9

Микола Железняк
Розвиток "Енциклопедії Сучасної України" в Інтернеті
(за даними опитування користувачів).....21

Олександр Іщенко
Нові тенденції розвитку енциклопедистики в цифрову епоху
(на прикладі "Scholarpedia" та "Scholarly Community Encyclopedia").....46

ОГЛЯДИ

Константин Манолаке, Іон Ксенофонтов
Становлення академічної науки в Молдовській РСР (1946–1960).....63

ПОВІДОМЛЕННЯ

Ювілеї

Микола Мушинка, Ярослав Яцків, Михайло Андрейчин,
Тамара Гундорова, Марко Павлишин, Лариса Масенко,
Сергій Тримбач, Ірина Матяш, Станіслав Кульчицький,
Віталій Отрощенко, Тетяна Добко, Євген Головаха,
Іван Гамкало, Ольга Петрова
Постать Івана Дзюби: думки сучасних інтелектуалів.....74

TABLE OF CONTENTS

EDITORIAL

From Editor-in-Chief.....5

STUDIES

Encyclopedia studies

Iryna Matiash
The Places of Memory of Ukrainian Diplomacy project
as an encyclopedic work.....9

Mykola Zhelezniak
Online promotion of the Encyclopedia of Modern Ukraine
(results of user's survey study).....21

Oleksandr Ishchenko
New trends in the encyclopedic practice shaped by the digital age
(based on Scholarpedia and Scholarly Community Encyclopedia).....46

REVIEWS

Konstantin Manolache, Ion Xenofontov
Academic science institutionalization in Moldavian SSR (1946–1961).....63

COMMUNICATIONS

Anniversaries

Mykola Mušynka, Yaroslav Yatskiv, Mykhailo Andreychyn,
Tamara Hundorova, Marko Pavlyshyn, Larysa Masenko,
Serhiy Trymbach, Iryna Matiash, Stanislav Kulchytsky,
Vitaliy Otroshchenko, Tetiana Dobko, Yevhen Holovakha,
Ivan Hamkalo, Olga Petrova
Ivan Dziuba as a figure: opinions of present-day intellectuals.....74

Енциклопедичний вісник України

The Encyclopedia Herald of Ukraine

2021. Vol. 13

DOI: 10.37068/evu.13.1

Editorial history:
accepted 30/11/2021
published 15/12/2021

Citation: Zhelezniak, M. (2021). From the Editor-in-Chief. *Encyclopedia Herald of Ukraine*, 13, 5-8. http://doi.org/10.37068/evu.13.1

© 2021 Author

This is an Open Access article, distributed under the terms of the Creative Commons Attribution licence, which permits unrestricted re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

ISSN 2706-9990 (print)
ISSN 2707-000X (online)

Від головного редактора

Микола Железняк
Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-8290-6345
Email: mykola@esu.com.ua

Резюме

Передмова головного редактора до 13-го випуску "Енциклопедичного вісника України".

Ключові слова

"Енциклопедичний вісник України", "Енциклопедія Сучасної України", Іван Дзюба.

From the Editor-in-Chief

Mykola Zhelezniak
NASU Institute of Encyclopedic Research, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-8290-6345
Email: mykola@esu.com.ua

Abstract

Foreword by the Editor-in-Chief to the 12th volume of the Encyclopedia Herald of Ukraine is proposed.

Keywords

Encyclopedia Herald of Ukraine, Encyclopedia of Modern Ukraine, Ivan Dziuba.

Для всіх українців величною подією 2021 року стала 30-та річниця від Дня відродження незалежності нашої держави. "Незалежність держави можна найкраще пізнати та зрозуміти, порівнюючи її зі свободою людини", – розмірковує архієпископ Любомир Гузар і продовжує, – "можна без застережень твердити, що існування народів і держав та їхня незалежність така ж природна, як свобода поодиноких осіб"[1]. За власну гідність і свободу, за незалежність і соборність України 8 років воюють українці з московськими окупантами.

Цей рік знаменний для нас ще одним ювілеєм – 20-річчям від часу виходу друком першого тому "Енциклопедії Сучасної України". До цієї дати редакція ЕСУ поповнила електронну версію енциклопедії статтями 23-го тому, завершивши оприлюднення статей на літеру "Н". З цієї нагоди Інститут енциклопедичних досліджень НАН України здійснив опитування користувачів електронної версії ЕСУ, результати якого висвітлено на сторінках цього випуску (doi: 10.37068/evu.13.3).

2021 року академічна спільнота та громадськість вшанували 90-річчя Івана Дзюби проведенням урочистих читань, організованих Секцією суспільних і гуманітарних наук НАН України, а також виходом у світ кількох праць[2,3] і низки статей у різних періодичних виданнях[4]. У продовження вітального "марафону" в цьому випуску публікуємо статтю (doi: 10.37068/evu.13.6), що виявилася дещо незвичною як з огляду на її структуру змісту, так і кількість співавторів (останнє взагалі мало характерне для публікацій у гуманітарних студіях). У її центрі – особистість Івана Дзюби, співголови редакційної ради "Енциклопедії Сучасної України", члена редколегії "Енциклопедичного вісника України". Усіх, хто долучився до підготовки статті (кількадесят осіб), об'єднує спільна праця над проєктом ЕСУ та повага й пошана до І. Дзюби. Називаючи його ім'я, навмисне уникаю дефініцій, оскільки вважаю, що будь-яка з них повною мірою не здатна схарактеризувати діяльність, здобутки й значення цієї людини. Осягнення постаті Івана Дзюби ще в майбутньому, оскільки, порівнюючи Особу й Державу, згадаймо, що говорив І. Дзюба на презентації першого тому ЕСУ два десятиліття тому: "Ніхто з нас не знає достеменно, що ж таке Україна. Кожен володіє специфічним клаптиком знань". Проблема української ідентичності пере-

[1] Гузар, Л. (2016, 8 верес.). Незалежність держав така ж природна, як свобода поодиноких осіб. *Українська правда*. https://www.pravda.com.ua/columns/2016/09/8/7120004/

[2] Дзюба, І. (2021). *Лицар літературної науки: Про Олександра Білецького* (Вступ. ст. М. Стріхи). Київ: Либідь.

[3] Пирожков, С. (Гол. ред.). (2021). *До ювілею Івана Дзюби (до 90-річчя від дня народження)*. Київ: ІМФЕ.

[4] Напр., див.: Добко, Т., Железняк, М., Мацкевич, Л., Фіх, Ю. (2021). Особистість у вирі сучасності. Академік Іван Михайлович Дзюба. *Україна: події, факти, коментарі*,12, 76-101.

йшла до нас з минулих епох і досі лишається актуальною. ЕСУ покликана зробити істотний внесок у сприяння її розв'язання.

Зазначена стаття про постать І. Дзюби доповнює корпус знань про нього особистими спогадами чи враженнями – тими, що залишаються з авторами наданих текстів та, ймовірно, вплинули на їхню долю. А в поняття останньої, на думку відомого австрійського психолога Віктора Франкла, закладено "подвійний смисл: людина сама формує її, де це можливо, а де необхідно – з гідністю приймає її й терпить"[5].

До ювілею відновлення української незалежності Наукове товариство історії дипломатії та міжнародних відносин спільно із закордонними дипломатичними установами України ініціювало встановлення у багатьох країнах світу меморіальних дощок українським дипломатам періоду визвольних змагань 1917–1921 років. Під час роботи над вивченням знакових місць, пов'язаних із діяльністю українських представництв за кордоном, було зібрано чимало нових матеріалів, зокрема й біографічного характеру, що заплановано оприлюднити в енциклопедичному словнику "Місця пам'яті української дипломатії". Цьому присвячено одну зі статей цього випуску (doi: 10.37068/evu.13.2).

У 2021 році вийшли друком кілька важливих енциклопедій: так, науковці Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника спільно з істориками інших університетів та академічних установ під керівництвом проф. Миколи Кугутяка, опублікувавши 4-й том, завершили роботу над проєктом "Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923: енциклопедія". Загальний обсяг видання склав близько 3000 фахових статей. Перші три томи з'явилися у 2018, 2019 і 2020 роках.

Шевченкознавчі студії збагатилися "Шевченківською енциклопедією: Тарас Шевченко та його сучасники", яку підготували науковці Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України (відп. ред. Олександр Боронь). Літературознавчий доробок на ниві енциклопедистики доповнили фахівці Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя, уклавши енциклопедію "Микола Гоголь і Україна" (відп. ред. Григорій Самойленко). Заслуговує на увагу й "Літературна енциклопедія Черкащини". Її укладач – професор Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького Володимир Поліщук – упродовж років оприлюднював енциклопедичні матеріали на сторінках наукової періодики, не маючи достатніх можливостей для видання енциклопедії. Зрештою, йому вдалося здійснити задум, опублікувавши перший із трьох томів.

Відрадно, що і Г. Самойленко, і В. Поліщук є авторами низки статей у томах ЕСУ.

[5] Франкл, В. (1990). *Человек в поисках смысла* (Пер. с англ. и нем.). Москва: Прогресс.

Побачило світ перше в історії енциклопедичне видання ісламських термінів українською мовою – "Іслам: енциклопедичний словник" (укл. Ігор Козловський, Михайло Якубович, Руслан Халіков, Саїд Ісмагілов). Енциклопедичний словник готували від 2013 року. У ньому вміщено понад тисячу гасел, що описують ісламську теологію, історичних постатей, події, релігійні школи тощо.

Попри згадані праці, 2021 рік виявився не надто плідним на енциклопедичні видання. Вочевидь, цю ситуацію спричинила пандемія COVID-19, збивши багатьох із нас з усталеного ритму життя. Саме у зв'язку з нею було перенесено на весну 2022 року кілька важливих в Україні та світі подій – відповідно 7-му наукову конференцію "Українська енциклопедистика" (Київ) та European Encyclopedia Conference (Загреб).

Енциклопедичний вісник України

The Encyclopedia Herald of Ukraine

2021. Vol. 13

DOI: 10.37068/evu.13.2

Article history:
received 12/11/2021
accepted 30/11/2021
published 15/12/2021

Citation: Matiash, I. (2021). The Places of Memory of Ukrainian Diplomacy project as an encyclopedic work. *Encyclopedia Herald of Ukraine*, 13, 9-20. http://doi.org/10.37068/evu.13.2

© 2021 Author

This is an Open Access article, distributed under the terms of the Creative Commons Attribution licence, which permits unrestricted re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

ISSN 2706-9990 (print)
ISSN 2707-000X (online)

Проєкт "Місця пам'яті української дипломатії" як енциклопедичне джерело

Ірина Матяш
Інститут історії України НАН України, Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-7565-1866
Email: imatiash18@gmail.com

Резюме

Статтю присвячено століттю встановлення дипломатичних відносин між Україною та зарубіжними державами, культурні й наукові заходи зі святкування якого відбулися впродовж 2017–2021 рр. Вони сприяли як налагодженню контактів між представниками науки і культури України та інших країн, так і дослідженню різноманітних питань, збільшуючи обсяг знань про історію української дипломатії. Одним з елементів цього процесу стало маркування в інших країнах знакових місць меморіальними дошками, що унаочнюють історичні дипломатичні зв'язки України з цими державами. Колективна робота з їх виявлення посприяла накопиченню чималої кількості важливої інформації, яку вирішили оприлюднити у вигляді енциклопедичного довідника "Місця пам'яті української дипломатії" (нині укладається). У цій статті описано його значення в контексті висвітлення історії української дипломатії, зокрема виявляючи зародження тісних дипломатичних відносин з іншими державами, що відбувалося в буремний період 1917–1921 рр.

Ключові слова

"Місця пам'яті української дипломатії", українська дипломатія, енциклопедичний довідник.

The Places of Memory of Ukrainian Diplomacy project as an encyclopedic work

Iryna Matiash
NASU Institute of History of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-7565-1866
Email: imatiash18@gmail.com

Abstract

The article is dedicated to the 100th anniversary of the establishment of diplomatic relations between Ukraine and foreign countries. On this occasion, cultural and scientific events took place during 2017-2021. Contacts between figures of science and culture of Ukraine and others were promoted with these events. And another profit from them is the study of various issues increasing knowledge about the history of Ukrainian diplomacy. One of the elements of this process was the symbolic marking with memorial plaques in other countries, which make Ukraine's historical diplomatic ties with them. Team work aimed to study the symbolic marks of Ukrainian diplomacy has contributed to the accumulation of a lot of important information. That's why the idea appeared to build the encyclopedic work – Places of Memory of Ukrainian Diplomacy (currently being compiled). This article describes the significance of this encyclopedic dictionary in the context of covering the history of Ukrainian diplomacy, in particular showing the formation of close diplomatic relations with other states, which took place during the turbulent period of 1917-1921.

Keywords

Places of Memory of Ukrainian Diplomacy, Ukrainian diplomacy, encyclopedic dictionary.

Проєкт "Місця пам'яті української дипломатії" став важливою частиною науково-просвітницьких заходів з відзначення століття української дипломатії, що відбулися впродовж 2017–2021 рр. з ініціативи Наукового товариства історії дипломатії та міжнародних відносин, за підтримки Міністерства закордонних справ України й за участі закордонних дипломатичних установ України, іноземних дипломатичних представництв в Україні, організацій української діаспори, Державної архівної служби України, Інституту історії України НАН України, Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, закладів вищої освіти та інших установ і організацій.

Науковий "марафон" з відзначення століття української дипломатії розпочався ще в листопаді 2017 року в Братиславі круглим столом "Україна – Словаччина: розвиток двосторонніх відносин та видатні особи" й Відні подіумною дискусією "Україна й Австрія – сто років тому". У Києві святку-

вання століття української дипломатії стартувало проведенням 28–30 листопада того ж року Міжнародної наукової конференції "Сучасна українська дипломатична служба: шлях, тривалістю 100 років". Науково-просвітницькі заходи відбулися також у Білорусі, Болгарії, Греції, Грузії, Єгипті, Італії, Молдові, Німеччині, Туреччині, Румунії, Словаччині, Угорщині, Франції, Польщі, Швейцарії та в Україні (Дніпрі, Каневі, Ніжині, Одесі, Львові, Ужгороді, Харкові, Черкасах, Острозі, Чернігові та ін.). Особливість наукових конференцій та подіумних дискусій, присвячених століттю встановлення дипломатичних відносин між Україною та зарубіжними країнами, полягала в налагодженні діалогу вчених різних країн щодо спільного дослідження маловідомих сторінок двосторонніх відносин. Складовою частиною таких досліджень було маркування місць пам'яті та виявлення історичних джерел інституційної історії дипломатії, підготовка документальних виставок цієї тематики. З ініціативи Наукового товариства історії дипломатії та міжнародних відносин проводилися експедиції з виявлення місць, пов'язаних із життям та діяльністю українських дипломатів 1917–1924 рр. у Європі. За результатами спеціальних експедицій встановлено меморіальні дошки на вшанування пам'яті перших дипломатичних і консульських установ УНР у Будапешті, Відні, Мюнхені, за підтримки Міністерства закордонних справ України та участі ЗДУ і зарубіжного українства упорядковано могили Василя Оренчука в Мюнхені, Євгена Слабченка в Ніцці, розпочато роботи щодо відкриття меморіальних дощок в інших містах. 2018 року відбулися конференції й презентації документальних виставок, присвячених століттю дипломатичних відносин між Україною та Німеччиною – у Києві, Чернігові, Дніпрі, Харкові, Одесі, Львові, Берліні та Мюнхені; між Україною і Грузією – у Києві, Тбілісі, Батумі; між Україною та Польщею – у Києві, Ніжині, Острозі, Любліні, Кракові, Варшаві; між Україною та Швейцарією – у Києві, Берні, Базелі, Фрайбурзі та ін.

Водночас проєкт "Місця пам'яті української дипломатії" є енциклопедичним джерелом, важливим для формування позитивного іміджу України як держави, яку визнавали зарубіжні країни вже за доби Української революції 1917–1921 рр., коли вона протистояла більшовицькій навалі. Він містить результати колективної науково-дослідної та пошукової роботи про знакові місця для української дипломатичної служби, що є основою енциклопедичного довідника "Місця пам'яті української дипломатії", підготовку якого здійснюють у друкованій та електронній формі. В умовах карантинних обмежень у зв'язку з пандемією коронавірусної хвороби в 2019–2021 рр. віртуальні історичні проєкти набувають особливої актуальності. Їх перевага полягає в можливості залучення учасників з різних країн (діє ефект "стирання меж"), максимальному розширенню доступу користувачів (залежно від мети авторів), використанні таких ресурсів у навчаль-

ному процесі, інтеграції архівних, бібліотечних та музейних фондів задля збереження національної пам'яті. До слова, українська енциклопедистика нещодавно збагатилася онлайн-енциклопедією близької тематики – про кордони (Енциклопедія кордону, 2021), що загалом свідчить про актуальність створення подібних енциклопедичних джерел.

Завдання енциклопедичного видання "Місця пам'яті української дипломатії" полягає в комплексному широко ілюстрованому відтворенні інформації про знакові місця для української дипломатичної служби. Назва проєкту зумовлена запропонованою французьким науковцем П'єром Норою концепцією "місць пам'яті" (lieux de mémoire). Під цим поняттям він розумів різноманітні особливо символічні об'єкти, що виконують для відповідної соціальної групи функцію творення ідентичності, – як конкретні, географічно визначені, так і абстрактні, інтелектуально сконструйовані: географічні місця, пов'язані з певною подією, установи (архіви, музеї), цвинтарі, пам'ятники людям і подіям, будівлі, а також найабстрактніші утворення людини (мова, церемонії, ювілеї), навіть окремі люди – носії історичної пам'яті. Перевагу об'єктів, артефактів і документів над вербальними й невербальними діями автор концепції "місць пам'яті" вбачав у їхній фізичній довговічності, що дозволяє передавати інформацію в різних часових і географічних площинках.

В енциклопедичному довіднику в контексті цього розуміння подано інформацію про місця розташування дипломатичних представництва УНР / Української Держави в країнах призначення; місця поховання українських дипломатів та діячів, що співпрацювали з дипломатичною службою; пам'ятні місця в Україні, пов'язані з діяльністю зовнішньополітичного відомства; народженням, навчанням, професійною діяльністю представників української дипломатичної служби; інформацію про меморіальні дошки та пам'ятники співробітниками української дипломатичної служби; про репресованих дипломатів та місця їхньої страти в Російській Федерації; про місця розташування іноземних дипломатичних представництв у Києві, Вінниці, Миколаєві, Одесі, Херсоні та інших містах. Ці відомості виконують функцію творення ідентичності професійної спільноти української дипломатії.

Хронологічні межі вміщеної інформації пов'язані з добою визвольних змагань українського народу 1917–1921 рр., становленням української дипломатичної служби, діяльністю іноземних дипломатичних представництв в Україні та українських дипломатичних представництв за кордоном до 1924 р., життям в еміграції представників української дипломатичної служби.

У цей час українська дипломатична й консульська служба формувалася як державний інститут у найбільш наближеній до сучасної формі. Пра-

вові підстави для заснування першого українського зовнішньополітичного відомства виникли з прийняттям 7 (20) листопада 1917 р. III Універсалу Центральної Ради, яким проголошувалася УНР у складі федерації вільних і рівних народів. Законопроєкт про створення Народного секретарства справ міжнародних від 22 грудня 1917 р. підписали О. Я. Шульгин та В. К. Винниченко. В Україні ця дата відповідно до Указу Президента України від 21 листопада 2005 р. є Днем працівників дипломатичної служби.

Перші дипломати мали "надзавдання" – боронити щойно здобуту державну самостійність та презентувати світу українську ідею. Їхнім пріоритетом стала щоденна цілеспрямована праця задля визнання України як незалежної держави, рівноправного партнера дипломатичних відносин. Ця боротьба за визнання європейськими країнами суверенітету України засобами офіційної дипломатії тривала аж до травня 1924 року, коли було припинено функціонування останньої дипломатичної установи УНР – Надзвичайної дипломатичної місії Української Народної Республіки в Угорщині.

Оголосивши світу про своє створення. УНР привернула увагу різних країн, що з різною метою спрямували до Києва своїх представників, посланників, місії та делегації. Крім того, в Києві, Одесі, Миколаєві, Херсоні продовжували свою діяльність іноземні консульства держав, що встановили консульські відносини ще з Російською імперією. З кінця грудня 1917 р. до Києва почали прибувати представники країн Антанти та її союзників – комісар Французької Республіки при уряді УНР генерал Жорж Табуї, представник Великої Британії Джон Піктон Багге (Бедж), військово-дипломатичний уповноважений при уряді УНР представник Румунського королівського уряду генерал Константин Коанда, демонструючи цим de facto визнання УНР. Їхній приїзд до Києва перший очільник зовнішньополітичного відомства УНР О. Я. Шульгин (1993, с. 23) уважав свідченням визнання УНР та початком її офіційних відносин з іноземними державами. Однак прагнення Франції та Великої Британії через своїх представників схилити українську сторону до вибору продовжувати війну на їхньому боці не мали успіху. Ставши перед вибором між двома ворожими таборами Першої світової війни – Четверним союзом і Антантою, перед рішенням – боротися за мир чи продовжувати війну, УНР обрала мирні переговори й підтримку Центральних держав.

Мирний договір, підписаний у Брест-Литовську (9 лютого 1918 р.) делегацією, уповноваженою Українською Центральною Радою, з представниками країн Четверного союзу (Австро-Угорською імперією, Німецькою імперією, Болгарським царством, Османською імперією), передбачав припинення воєнного стану, загалом окреслював кордони УНР і декларував створення комісії уточнення кордонів, проголошував негайне встановлен-

ня дипломатичних і консульських відносин, звільнення військовополонених, започаткування товарообміну. За наполяганням української делегації було підписано й окремий (таємний) протокол із Австро-Угорською імперією щодо надання статусу коронного краю Галичині й Буковині. 12 лютого 1918 р. з кожною державою було підписано додаткові угоди, що унормовували правові публічні та приватні міждержавні відносини. Пакет міждержавних угод, що ввійшов в історію як Брестський мирний договір, став першим міжнародним актом України й склав правові засади для взаємного скерування державами-підписантами своїх представників.

Відповідно до умов Брест-Литовського (Берестейського) мирного договору в березні 1918 р. до Києва прибули німецький представник – дійсний таємний радник, доктор Філіп Альфонс Фрайгер Мумм фон Шварценштайн та голова австрійської делегації, уповноваженої на переговори з господарських питань та організації товарообміну, – граф Йоганн (Янош) Форгач фон Гюмес і Гач. Його місія в Києві полягала у встановленні de facto стосунків із УНР без формального визнання уряду (Дорнік, 2015, с. 120).

Організація перших українських дипломатичних представництв розпочалася в середині березня 1918 р. згідно зі щойно розробленим Законом УНР "Про закордонні установи Української Народної Республіки". Для організації якнайшвидшого доправлення в Київ ратифікаційних грамот Брестського мирного договору було відряджено "посланників" до Берліна (Олександра Севрюка), Відня (Андрія Яковліва), Стамбула (Миколу Левицького). Для "закріплення мирних і дружніх відносин між Королівством Румунією і УНР" було споряджено дипломатичну місію на чолі з Миколою Галаганом, для організації в Європі міжнародного українського прес-бюро скеровано до Берна Георга (Юрія) Гасенка.

Гетьманський переворот 29 квітня 1918 року не порушив брестських домовленостей, гетьман П. П. Скоропадський визнав зобов'язання за мирним договором, намагаючись балансувати між німцями, більшовиками і Антантою. Вступаючи в договірні відносини з країнами Четверного союзу, Українська Держава втрачала контакти з країнами Антанти та їхніми союзниками. Ці позиції стали визначальними щодо скерування до Києва іноземних представництв. Упродовж 1918 року тут відкрили посольства Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія, Туреччина та інші країни, натомість припинили діяльність місії Франції та Англії. З огляду на широку присутність дипломатичних представництв Київ, як зауважив вірменський дипломат Г. Дзамоєв, став "центром політичного життя" (Семко-Козачук, 1932, с. 274). У зв'язку з цим до Києва прибули представники майже всіх країн, що постали після розпаду Російської імперії. Основні функції та завдання іноземних представництв були зумовлені передусім інтересами держав, які їх акредитували, а тривалість діяльності – ходом військових дій.

Упродовж травня – жовтня 1918 р. відповідно до зобов'язань, що виникли після підписання Російською Радянською Республікою мирного договору з країнами Четверного союзу (Брест-Литовськ, 3 березня 1918 р.), в Києві відбувалися Мирні переговори між Українською Державою та більшовицькою Росією. Досягнута 12 червня під час переговорів угода про перемир'я передбачала започаткування дипломатичних і консульських відносин та створення відповідних представництв. Згідно з угодою про перемир'я в Києві та Одесі, що стала другим важливим центром зосередження іноземних дипломатичних представництв, почали діяльність генеральні консульства та консульства Радянської Росії.

Важливою складовою практичного формування дипломатичної та консульської служби стало створення навчального закладу для підготовки співробітників закордонних представництв. Народні міністерства закордонних справ, торгу та промисловості УНР і Українське наукове товариство економістів заснували перший профільний навчальний заклад у формі короткотермінових Консульських курсів.

Формування дипломатичної служби за Гетьманату відбувалося з урахуванням встановлення двосторонніх відносин із цими країнами. Первісна ідея Д. Дорошенка (підкріплена згодою Гетьмана) залишити на знак тяглості закордонної політики на своїх постах призначених урядом Центральної Ради послів у Німеччині, Австро-Угорщині, Туреччині та Румунії, які ледве встигли розпочати свою діяльність як репрезентанти УНР, не була реалізована. Під час існування Української Держави було засновано посольства 1-го розряду в Німеччині, Австро-Угорщині, Туреччині та Болгарії, 2-го розряду – в Швейцарії та Фінляндії, місії в Румунії та Скандинавських державах. Їх очолили відповідно: барон Федір Штейнгель, В'ячеслав Липинський, Микола Суковкин, Олександр Шульгин, Євген Лукасевич, Кость Лоський, Сергій Гербель, Борис Баженов. Повноваження представляти Українську Державу при Кубанському уряді отримав барон Федір Боржинський, при Уряді Всевеликого Війська Донського – хорунжий Костянтин Середин. Деякі з дипломатичних представництв так і не розпочали своєї роботи. Зокрема, в дорозі до місця призначення наздогнала звістка про зречення Гетьманом влади посла до Франції М. Могилянського та посла до Англії й США І. Коростовця; не виїхала до Варшави українська місія в Польщі.

За доби Гетьманату продовжили діяльність Консульські курси. Основними складовими навчального плану були питання економіки, права, діловодства та іноземних мов. Професорсько-викладацький колектив склали найавторитетніші фахівці, професори і приват-доценти Київського університету й Київського комерційного інституту, співробітники зовнішньополітичного та інших профільних відомств, іноземні консули в Києві:

Оттон Ейхельман, Костянтин Воблий, Сергій Остапенко, Андрій Ярошенко, Петро Кованько, Леонід Яснопольський, Іван Огієнко, Овсентій Корчак-Чепурківський, Борис Мартос, Стеліо Василіаді.

У процесі взаємодії з іноземними представництвами за доби Гетьманату було вперше розроблено церемоніал аудієнції у глави держави, який передбачав відповідне місце (велику залу), участь почесної варти, урочисту зустріч і протокольне фотографування. Після Листопадової революції 1918 р. у Німеччині та денонсації Радянською Росією Брестської мирної угоди розпочалася ліквідація радянських консульств в Українській Державі, а у відповідь українські консульства залишали російські міста.

Військові невдачі осені 1918 року призвели до капітуляції Болгарського царства (підписанням 29 вересня в Салоніках перемир'я з Антантою), Османської імперії (внаслідок Мудроського перемир'я від 30 жовтня), Австро-Угорської імперії (відповідно до підписаного в Вілла-Джусті 3 листопада договору про перемир'я) і завершилися підписанням Німецькою імперією 11 листопада Комп'єнського мирного договору, що символізував закінчення Першої світової війни. Крах імперій став початком для нових держав: Австрії, Угорщини, першої Чехословацької республіки, Польської республіки, Королівства Сербів, Хорватів і Словенців. Нові держави також скерували до Києва своїх представників, а після приходу до влади 14 грудня Директорії і відновлення Української Народної Республіки до більшості країн Європи вирушили українські дипломатичні місії з надважливою метою – довести світу існування незалежної України, яка протистоїть більшовицький Росії як остання барикада в захисті демократичних ідей.

15 грудня 1918 р. "вищий революційний орган" Директорії Український революційний комітет при Київському комітеті УСДРП сповістив українців про відновлення УНР і перехід влади до "Народного уряду республіканської Директорії". Першим головою Ради міністрів і одночасно міністром закордонних справ доби Директорії став В. М. Чехівський (17 грудня 1918 р. – 10 лютого 1919 р.). Призначення на посаду товариша міністра закордонних справ із 25 грудня 1918 р. отримав 3 січня 1919 р. В. М. Темницький, а невдовзі очолив міністерство. Він прийняв керівництво зовнішньополітичним відомством від К. А. Мацієвича (13 лютого – 9 квітня 1919 р.). Від початку вересня до травня 1920 р. міністерством керував А. М. Лівицький, від 26 травня 1920 р. – А. В. Ніковський. Останній залишався на посаді в екзильному уряді за особистим проханням С. В. Петлюри, деякий час обіймаючи й посаду заступника голови РНМ, аж до 1922 р. Деякий час у 1921 р. керівником МЗС був князь І. (Я.) С. Токаржевський-Карашевич.

Нова геополітична ситуація, що склалася в Європі після завершення Першої світової війни, ставила на порядок денний перед урядом незалеж-

ної України вирішення питання щодо пошуків підтримки в країн Антанти або Радянської Росії. Мету зовнішньополітичної діяльності відновленої УНР Директорія визначила як забезпечення міжнародно-правового визнання й міжнародної підтримки в боротьбі проти більшовиків, вступу до новоствореної міжнародної структури безпеки та співробітництва – Ліги Націй, легалізацію оновленої лінії державних кордонів, налагодження взаємовигідної співпраці з суміжними і географічно близькими державами, формування регіонального військово-політичного та економічного блоку.

У січні 1919 р. після Акту Злуки ЗУНР та УНР заступником міністра закордонних справ УНР став керівник зовнішнього відомства ЗУНР, Державний секретар закордонних справ Льонгин Цегельський. Саме йому випало прочитати на Софійській площі заяву Президії Української Національної Ради та Державного Секретаріату про рішення ЗУНР об'єднатися з УНР. Призначення Л. Цегельського заступником міністра закордонних справ УНР мало символізувати єдність обох частин України в зовнішній політиці. Нарада керівництва УНР та ЗО УНР ухвалила рішення про об'єднання закордонних дипломатичних установ обох держав, окрім тих, що утворилися в країнах Австро-Угорської імперії. Дипломатичні місії в цих країнах мали працювати в тісному контакті, однак на практиці ці домовленості не завжди виконувалися. Зовнішньополітичне відомство ЗУНР у статусі Державного секретаря зовнішніх справ очолювали Василь Панейко (1918 р., листопад – 1919 р.), Льонгин Цегельський (1919 р., 4 січня – 10 березня), Михайло Лозинський (1919 р., 10 березня – 17 квітня), Степан Витвицький (1919 р., квітень – травень, червень – жовтень – 1920 р., лютий), Кость Левицький (1920–1923 рр.).

Призначені за Гетьманату консули Української Держави з приходом до влади Директорії переважно отримали нові призначення з підтвердженням своїх повноважень як представників УНР. Через матеріальні труднощі штати консульств було скорочено до мінімуму. У зв'язку з відсутністю коштів на утримання державних консульств було засновано інститут почесних консулів, що першим запровадив І. Г. Красковський у Грузії. У європейських країнах першими почесними консулами стали громадяни Німеччини, Швеції, Нідерландів, Швейцарії, Королівства Сербів, Хорватів і Словенців – представники купецтва та промислових кіл: Йосип Фонфе (Берлін), Симон Куоні (Цюрих), Йоганн Гаусшільд (Стокгольм), Вільгельм Хрістіансен (Копенгаген), Станіслав Лук'янович (Загреб).

Водночас упродовж січня – початку лютого 1919 р. Директорією було створено найбільшу кількість закордонних представництв, основною формою яких в Українській Народній Республіці стали надзвичайні дипломатичні місії. За доби Директорії діяли 5 посольств (у Німеччині, Ав-

стрії, Болгарії, Туреччині, Фінляндії) та 17 Надзвичайних дипломатичних місій у Великобританії, США, Бельгії, Ватикані, Греції, Данії, Естонії, Італії, Латвії, Польщі, Румунії, Угорщині, Франції, Чехословаччині, Швеції, Швейцарії та на Кавказі. Їхнє ключове завдання полягало в донесенні до світової спільноти правди про Україну та її боротьбу за незалежність. Через консульські підрозділи дипломатичні місії також виконували роботу, пов'язану із захистом прав українських громадян та допомогою переміщеним особам. Окремі консульські відділи були в дипломатичних представництвах УНР в Австрії, Німеччині, Румунії, Польщі, на конкретних співробітників консульські обов'язки покладалися в Греції, Угорщині, Швейцарії.

Загалом упродовж 1917–1919 рр. в українських містах працювали іноземні представництва з різними функціями та спектром повноважень: посольства, консульства, місії, делегації, посольські комісії, комісії з репатріації країн Європи (Австро-Угорщини, Бельгії, Болгарії, Великої Британії, Греції, Данії, Італії, Іспанії, Польщі, Німеччини, Норвегії, Туреччини, Фінляндії, Королівства Сербів, Хорватів і Словенців, Франції, Чехословаччини, Швейцарії, Швеції); США; країн, що виникли після розпаду Російської імперії (Азербайджану, Вірменії, Грузії, Естонії, Латвії, Литви та ін.); країн Сходу (Персія, Китай). Українські консульства працювали в Мюнхені, Гданську, Батумі, Тбілісі, Загребі, Стамбулі, Цюриху, Женеві, почесні консульства було засновано в Стокгольмі, Копенгагені, Дамаску, Бейруті. У 45-ти містах 10-ти країн Західної Європи (Чехословаччина, Австрія, Швейцарія, Франція, Бельгія, Нідерланди, Велика Британія, Німеччина, Польща, Іспанія) проходили організовані за кордоном концерти мистецької місії УНР – Української Республіканської капели під орудою Олександра Кошиця. У Відні (18 – 22 червня 1919 р.; 18–20 серпня 1920 р.) та Карлсбаді (6–14 серпня 1919 р.) відбулися перші наради послів та голів дипломатичних місій УНР. Перший міжнародний договір УНР представники Центральної Ради підписали в Брест-Литовську.

Переважна більшість представників української дипломатичної служби залишилася в еміграції й завершила свій земний шлях за кордоном. Тож до енциклопедичного довідника вміщено відомості про українських дипломатів та місця їхніх поховань; про найбільші архівні та бібліотечні зібрання, створені українськими дипломатами в еміграції; про перший український дипломатичний архів, заснований Еженом Деславом у Ніцці.

Другий інформаційний блок охоплює матеріали про пам'ятні місця в Україні, пов'язані з діяльністю зовнішньополітичного відомства; народженням, навчанням, професійною діяльністю представників української дипломатичної служби з відповідними енциклопедичними довідками;

меморіальні дошки та пам'ятники українським дипломатам; місця поховання видатних українських дипломатів (В. Темницького, М. Левицького та ін.).

Третій інформаційний блок представлений відомостями про репресованих дипломатів та місця їхньої страти в РФ. Четвертий інформаційний блок охоплює повідомлення про місця розташування іноземних дипломатичних представництв у Києві, Харкові та Одесі. Місця перебування посольств Болгарії та Туреччини в Києві, консульств США та Грузії в Одесі позначено меморіальними дошками.

Важлива умова формування енциклопедичної праці "Місця пам'яті української дипломатії" полягає у співпраці науковців і дипломатів, краєзнавців і дослідників-аматорів. Така синергія не лише забезпечить маркування місць пам'яті й стане надійним джерелом для подальших досліджень і використання в навчальному процесі, а й сприятиме організації охорони будівель, яким загрожує руйнування, вшануванню місць поховань видатних постатей української дипломатії.

ЛІТЕРАТУРА

Дорнік, В. (2015). *Україна між самовизначенням та окупацією: 1917–1922 роки* (пер. з нім.). Київ: Ніка-Центр.

Енциклопедія кордону (2021). Аналітичний центр "Європа без бар'єрів". http://kordon.wiki.

Семко-Козачук, С. (1932). До історії спільної боротьби української і вірменської контрреволюції проти Радянської влади (1918–1919 років). *Архів Радянської України: історично-архівознавчий журнал*, 4-5, 261-291.

Шульгин, О. (1993). Початки діяльности Міністерств закордонних справ України. *Розбудова держави*, 1, 22-24.

REFERENCES

Dornik, V. (2015). *Ukraina mizh samovyznachenniam ta okupatsiieiu: 1917–1922 roky* (per. z nim.) [Ukraine between self-determination and occupation: 1917–1922 (translated from Germany)]. Kyiv: Nika-Center [in Ukrainian].

Entsyklopediia kordnonu [*Encyclopedia of Borders*] (2021). Europe Without Barriers Analytical Center. http://kordon.wiki [in Ukrainian].

Semko-Kozachuk, S. (1932). Do istorii spilnoi borotby ukrainskoi i virmenskoi kontrrevoliutsii proty Radianskoi vlady (1918–1919 rokiv) [To the common history of the joint counter-revolutions in Ukraine

and Armenia against the Soviet power in 1918–1919]. *Arkhiv Radianskoi Ukrainy: istorychno-arkhivoznavchyi zhurnal*, 4-5, 261-291 [in Ukrainian].

Shulhyn, O. (1993). Pochatky diialnosty Ministerstv zakordonnykh sprav Ukrainy [Beginnings of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine]. *Rozbudova derzhavy*, 1, 22-24 [in Ukrainian].

ДОСЛІДЖЕННЯ

ЕНЦИКЛОПЕДИСТИКА

Енциклопедичний вісник України

The Encyclopedia Herald of Ukraine

2021. Vol. 13

DOI: 10.37068/evu.13.3

Article history:
received 10/07/2021
accepted 30/11/2021
published 15/12/2021

Citation: Zhelezniak, M. (2021). Online promotion of the Encyclopedia of Modern Ukraine (results of user's survey study). *Encyclopedia Herald of Ukraine*, 13, 21-45. http://doi.org/10.37068/evu.13.3

© 2021 Author

This is an Open Access article, distributed under the terms of the Creative Commons Attribution licence, which permits unrestricted re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

ISSN 2706-9990 (print)
ISSN 2707-000X (online)

Розвиток "Енциклопедії Сучасної України" в Інтернеті (за даними опитування користувачів)

Микола Железняк
Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-8290-6345
Email: mykola@esu.com.ua

Резюме

Статтю присвячено 20-річчю від часу появи першого тому "Енциклопедії Сучасної України" (ЕСУ), який побачив світ у 2001 році. З цієї нагоди фахівцями Інституту енциклопедичних досліджень НАН України було здійснено анкетне опитування користувачів електронної версії ЕСУ. У цій статті автор презентує результати опитування, опрацьовані методами статистичного аналізу, та пропонує окремі інтерпретації отриманих результатів. Здобута інформація має важливе значення для подальшого розвитку ЕСУ в мережі Інтернет, оскільки дає змогу зрозуміти потреби й оцінку її користувачів.

Ключові слова

Енциклопедія Сучасної України", онлайн-енциклопедія, користувачі енциклопедій, веб-опитування, соціологічне дослідження.

Online promotion of the Encyclopedia of Modern Ukraine (results of user's survey study)

Mykola Zhelezniak
NASU Institute of Encyclopedic Research, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-8290-6345
Email: mykola@esu.com.ua

Abstract

The article is dedicated to the 20th anniversary of beginning the Encyclopedia of Modern Ukraine (EMU), the first volume of which was published in 2001. On this occasion, scholars of NASU Institute of Encyclopedic Research conducted a sociological study of people that are being used the online version of the EMU. In this article, the author presents the results of this study processed by methods of statistical analysis, and offers some discussions based on the results. Acquired information is important for the further progression of the EMU on the Internet, because it allows getting feedback from encyclopedia users.

Keywords

Encyclopedia of Modern Ukraine, online encyclopedia, encyclopedia users, online poll, sociological study.

ВСТУП

"Енциклопедія Сучасної України", перший том якої було надруковано 20 років тому, нині є найбільша українська енциклопедія (за кількістю як томів, так і гасел), а її електронна версія – одна з перших українських онлайн-енциклопедій, статті якої пошукова система "Google" часто видає як релевантні запиту користувачів Інтернету. ЕСУ, що "продовжує кращі традиції українських енциклопедій, зокрема "Української загальної енциклопедії", "Енциклопедії українознавства", "Української радянської енциклопедії", "Encyclopedia of Ukraine" (Бойко, 2016, с. 98), навіть попри незавершений характер стала невід'ємною складовою сучасної української культури й важливим чинником її творення, зарекомендувала себе цінним для соціуму інформаційним джерелом.

Задля осмислення й теоретико-практичного узагальнення тенденцій функціонування "Енциклопедії Сучасної України" в мережі Інтернет, пошуку ефективних інструментів для її подальшого розвитку, редакція прагне вивчати досвід використання її електронної версії (далі – е-ЕСУ), залучаючи різні методи дослідження, зокрема й соціологічні – на основі опиту-

вання її користувачів. Як зауважують дослідники, "у сучасних соціальних комунікаціях важливого значення набуває чинник клієнта, в медіакомунікаціях – глядача, читача, слухача, інтернет-користувача" (Крайнікова, 2014, с. 265). Відтак мета цього дослідження – простежити шляхи подальшого вдосконалення електронної версії "Енциклопедії Сучасної України" на основі відгуків її користувачів. Це сприятиме поглибленню розуміння інформаційних потреб користувачів, їхнього бачення, сприймання, оцінювання ефективності, потенціалу, іміджу енциклопедії. Такий соціологічний моніторинг особливо актуальний нині – в часи карантинних заходів, пов'язаних із пандемією COVID-19, коли рівень користування е-ЕСУ істотно збільшився.

Варто зауважити, що нині соціогуманітаристиці притаманні різноманітні виклики, пов'язані з удосконаленням комп'ютерних технологій та більшим поширенням Інтернету в суспільстві: "Упродовж останнього десятиліття вчені в галузі гуманітарних наук активно опановують та впроваджують нові цифрові методи в освітньому процесі та в дослідженнях, які ознаменували початок нового етапу розвитку інформаційного суспільства" (Дубровіна та ін., 2020). Істотних змін зазнає й енциклопедична галузь, найпомітніші з яких – поява та вдосконалення нових – електронних – форм енциклопедичних видань, а чи не найактуальнішими проблемами для їхніх укладачів стали ті, що пов'язані з "пошуком шляхів оптимізації процесу підготовки енциклопедій, дієвих способів поширення енциклопедичних знань" (Железняк, Іщенко, 2021, с. 340). Окреслене вище засвідчує те, що питання, актуальні для редакції ЕСУ, є такими ж загалом для енциклопедознавства, а також можуть мати значення й для інших гуманітарних наук.

МАТЕРІАЛ І МЕТОДИКА

Провідний метод дослідження – веб-опитування. Його було здійснено на добровільних умовах у період 10 березня – 10 червня 2021 року засобами анкетування. Інформацію про опитування було оприлюднено на сайті е-ЕСУ – на будь-якій сторінці ресурсу кожен відвідувач мав можливість перейти до анкети й заповнити її. Всі учасники анкетного опитування були поінформовані щодо мети дослідження. Анкета містить чітко сформульовані запитання з варіантами різних відповідей (див. Додатки). Анкетне опитування – конфіденційне (анонімне). Завдяки відсутності особистої соціально-психологічної взаємодії дослідників і респондентів сприймаємо отримані під час опитування відповіді як достовірні. Загальна кількість респондентів – 65. Цю сукупність опитаних вважаємо цільовою аудиторією "Енциклопедії Сучасної України". Про це свідчить не лише

той факт, що всі респонденти – апріорі відвідувачі сайту енциклопедії, а й те, що, як далі буде видно з опису результатів, більшість опитаних раніше знали про існування ЕСУ, отже, з великою ймовірністю є регулярними користувачами цієї енциклопедії.

Утворену вибірку репрезентативною назвати не можемо, оскільки її сформовано стихійно (безконтрольно), а тому не забезпечено коректності щодо вікового, регіонального та іншого розподілу, а також загальної кількості респондентів. Водночас вибірка є валідною, адже утворена за принципом рандомізації – випадкового відбору, коли кожен користувач енциклопедії з рівною імовірністю може потрапити до числа респондентів. Це надає результатам опитування якісного характеру й уможливлює простеження тих чи інших тенденцій.

Згідно з результатами опитування основні характеристики нашої вибірки виявилися такими.

29% – користувачі віком від 31 до 40 років, по 17% – віком 23–30 і 41–50 років, 11% – 61–70 років, по 8% – 51–60 років і понад 70 років, 6% – 18–22 роки і 5% – користувачі у віці до 17 років включно (рис. 1).

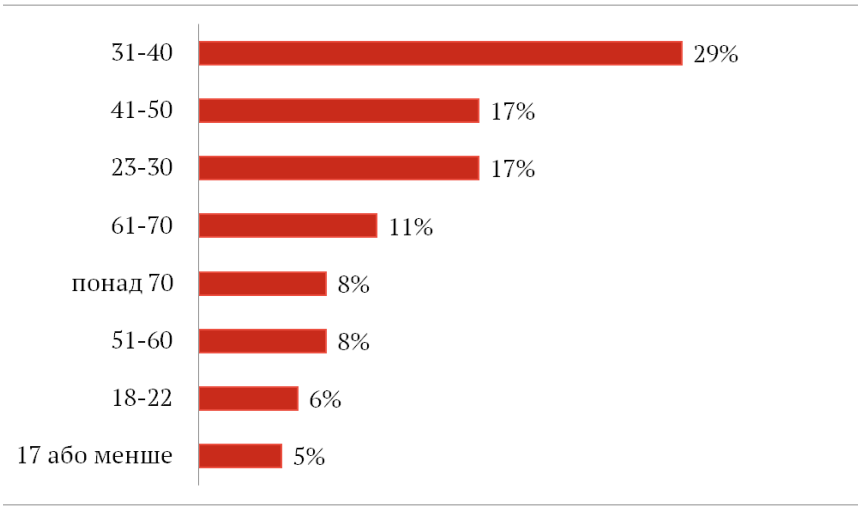

Рис. 1. Розподіл респондентів за віком

35,4% – користувачі з науковим ступенем кандидата чи доктора наук або претенденти на них (аспіранти, докторанти), 20% – спеціалісти або магістри (гуманітарний профіль), 18% – спеціалісти або магістри (негуманітарний профіль), 12% – школярі або студенти, 9% – молодші спеціалісти, 5% – бакалаври (рис. 2).

Рис. 2. Розподіл респондентів за освітою

Респондентами виявилися мешканці більшості областей України, окрім Дніпропетровської, Кіровоградської, Рівненської, Хмельницької, Чернівецької, а також Автономної Республіки Крим. Зафіксовано також респондентів з-поза меж України. Найбільша частка респондентів – із Київської області (разом із Києвом) – 47,7%. Для кожного іншого регіону частка респондентів визначалася 2–8%. Респонденти з України становлять 92%, із території інших країн – 8%. Докладно розподіл респондентів за територіальною ознакою відображено на рис. 3.

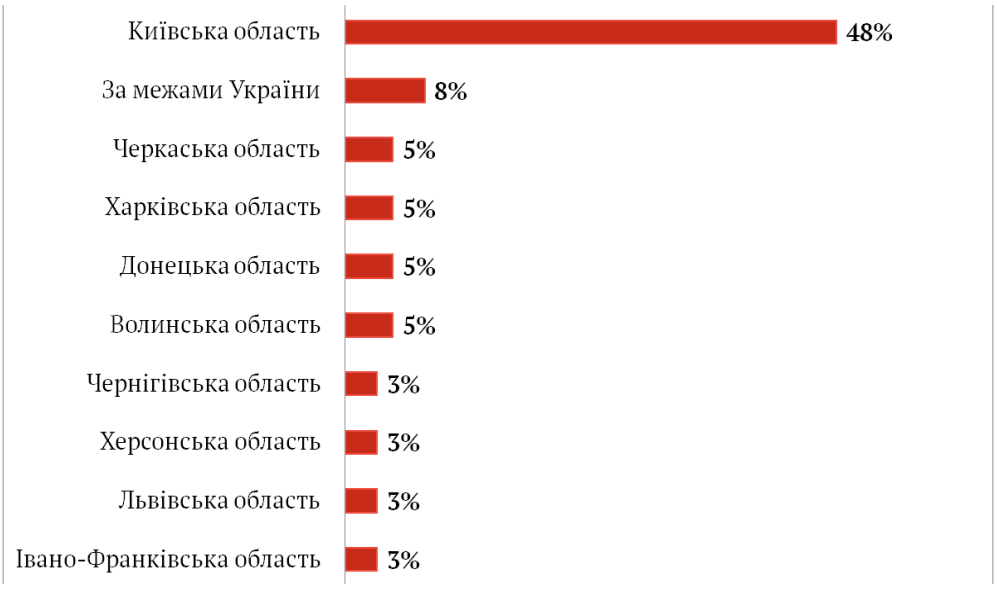

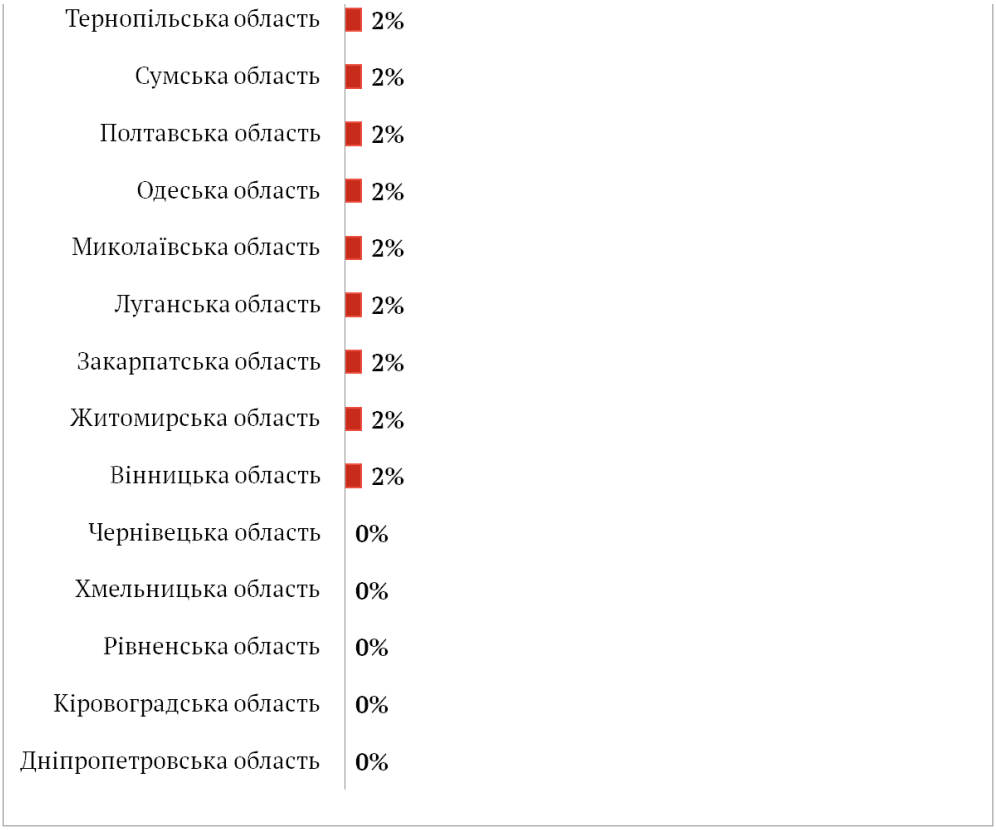

Рис. 3. Розподіл респондентів за територіальною ознакою

Аналіз та інтерпретацію кількісних даних виконано за допомогою статистичних методів. Результати подані за відповідними тематичними блоками у вигляді діаграм та їх опису.

ПОДЯКА

Науковці Інституту енциклопедичних досліджень НАН України висловлюють щиру вдячність за участь в опитуванні кожному респондентові.

РЕЗУЛЬТАТИ

Характеристика користувачів сайту ЕСУ. Цей тематичний блок присвячено аналізу користувачів е-ЕСУ в контексті їхнього ставлення до читання книг загалом і енциклопедично-довідкової літератури зокрема.

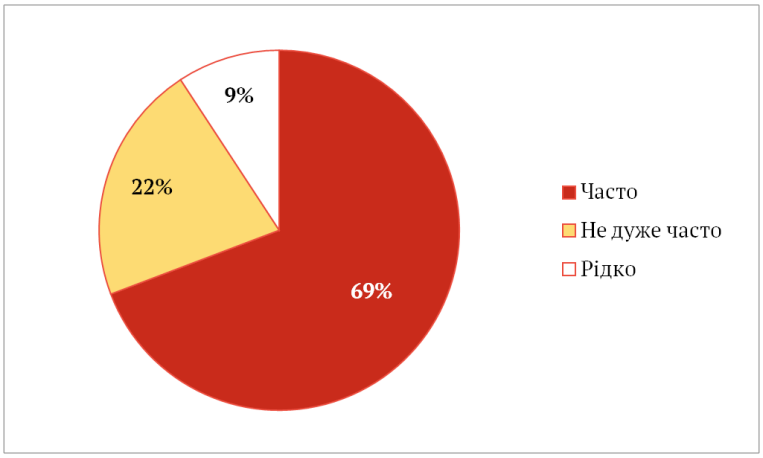

Рис. 4. Відповіді на запитання "Як часто ви читаєте книги (паперові, електронні)? "

Як видно на рис. 4, користувач електронної версії ЕСУ – це особа, яка любить читати книги не залежно від того, якого вони формату – паперового чи електронного.

Користувач електронної версії ЕСУ – це передовсім носій української мови. На рис. 5 засвідчено, що користувачам енциклопедії найзручніша для читання саме українська мова (83% респондентів). Значно менша частина користувачів е-ЕСУ воліла б читати російською (15%). Бачимо також, що 2% респондентів обирають будь-яку іншу мову для читання книг.

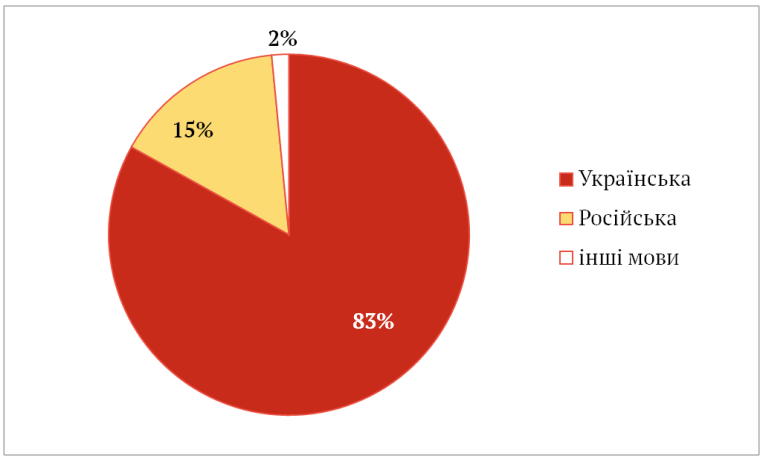

Рис. 5. Відповіді на запитання "Якою мовою вам зручніше читати?"

Цікаво, що загалом в Україні співвідношення між бажаними мовами книг зовсім інше, адже частка тих, хто обирає читати книги українською – 32%, російською – 27%, обома названими мовами – 41% (Волосевич, Шуренкова, 2020, с. 18). Щоправда, статистичні розбіжності між щойно наведеним і нашим дослідженням зумовлені методологічним чинником, оскільки в нашому анкетуванні був відсутній пункт – "обидві мови (російська й українська)".

Користувач е-ЕСУ – це особа, яка вдома зазвичай має довідкову літературу, переважна більшість з якої – словники чи довідники (див. рис. 7). Частка тих, чия домашня бібліотека містить енциклопедії, нижча, ніж тих, у кого їх немає (рис. 6), однак відсоток власників енциклопедичних видань – доволі високий і становить 42%.

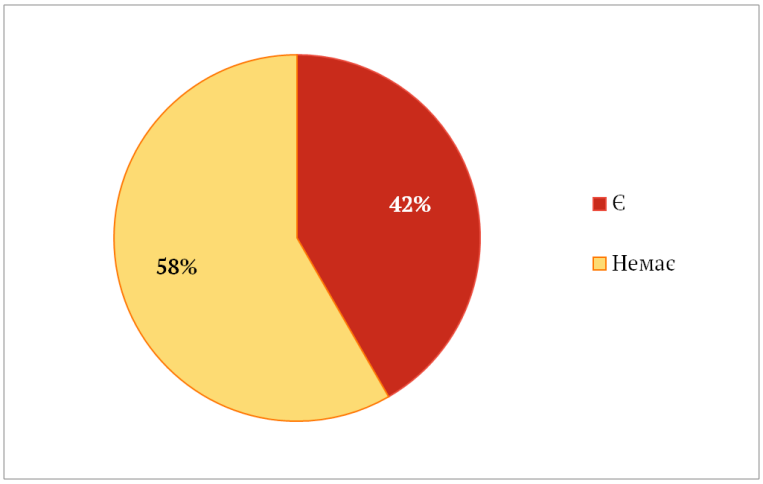

Рис. 6. Відповіді на запитання "Чи є у вас вдома енциклопедії? "

Переважання словників над енциклопедіями в домашніх бібліотеках українців можемо пояснити кількома чинниками. По-перше, словники – більш масовий жанр видань, їхній репертуар значно ширший, ніж енциклопедій (див. – Пилипчук, 2020), а й з огляду на мовну ситуацію в Україні їх частіше використовують; отже, є більша практична потреба мати ці видання під рукою в домашній бібліотеці, що й зумовлює статистичне домінування. По-друге, словники – вигідніша для придбання література, оскільки більшість із них є однотомними виданнями, натомість енциклопедії – багатотомні, часто габаритні книги, що в помешканні займають значний простір, виділений для домашньої бібліотеки. По-третє, дедалі менше з'являється книжкових енциклопедій, адже їх активно замінюють електронні, тому й зменшується імовірність побачити їх у домашніх бі-

бліотеках. Хоча треба зауважити, що в лексикографії так само "електронні словники завдяки своїй функціональності, зручності та обсягу інформації все більше витісняють свої паперові відповідники" (Григоренко, 2020, с. 23).

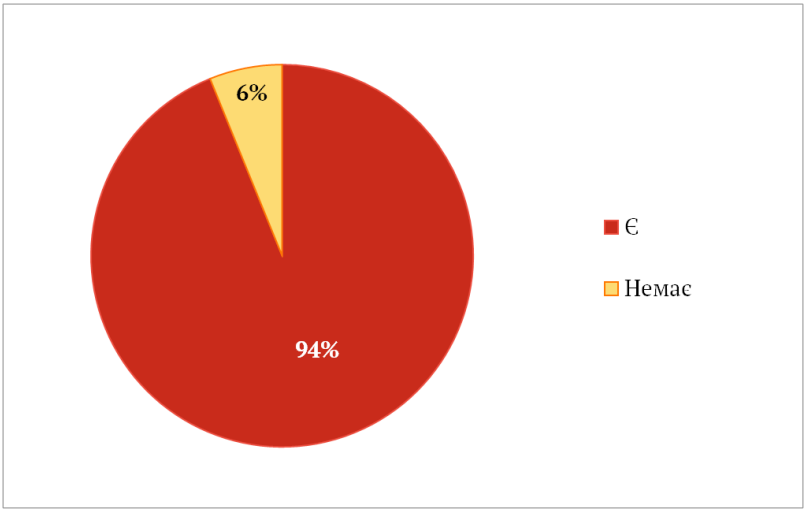

Рис. 7. Відповіді на запитання "Чи є у вас вдома інша довідкова література (паперові словники, довідники)?"

Рис. 8. Відповіді на запитання "Як часто ви звертаєтесь до енциклопедій, довідників, словників (паперових, електронних)?"

Користувач е-ЕСУ – це особа, яка регулярно звертається до енциклопедично-довідкової літератури. Зокрема, рис. 8 свідчить, що 66% користувачів часто використовує таку літературу, 29% – не дуже часто і 5% – лише кілька разів на рік або й рідше.

Згідно з рис. 9 в е-ЕСУ шукають інфомацію переважно у зв'язку з навчанням чи роботою (частка таких – 65%), рідше – для задоволення власних інформаційних потреб (35%). Це, очевидно, свідчить про використання ЕСУ в навчальному процесі як учнями, студентами, так і викладачами (див. рис. 1).

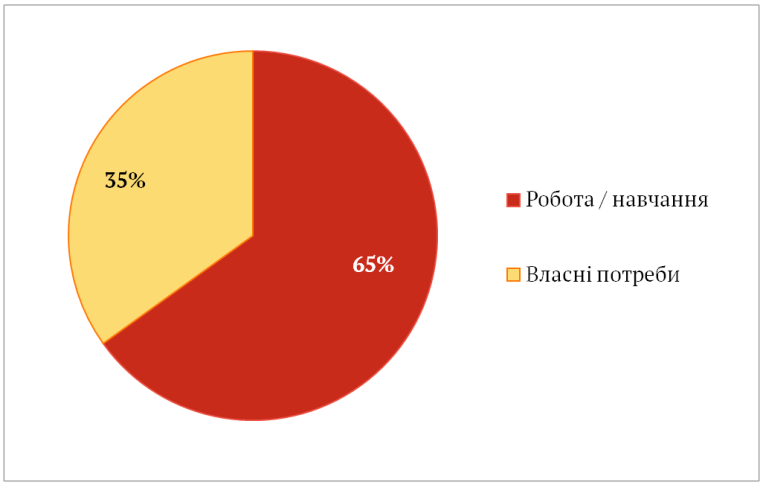

Рис. 9. Відповіді на запитання "У зв'язку з чим ви звертаєтесь до енциклопедій, довідників, словників (паперових, електронних)?"

Користувачем е-ЕСУ є особа, яка критично ставиться до інформації в енциклопедичних джерелах і не виказує цілковитої довіри до неї. Це випливає з рис. 10, на якому бачимо, що максимальна довіра до енциклопедичної інформації властива лише 38% респондентам, а більшість опитаних (49%) оцінює інформацію в енциклопедіях на "четвірку". Зафіксовано респондентів, які вважають, що енциклопедіям повністю довіряти не варто (8% тих, хто оцінив енциклопедичну інформацію на "трійку", 3% – на "двійку").

Таку ситуацію можемо пояснити тим, що значна частина наших респондентів (див. рис. 2) – науковці, тобто особи, яким властиве науково-раціональне мислення. Одним із принципів цього типу мислення є сумнів (конструктивний сумнів), що породжує проблему, а її розв'язанням досягається оцінка достовірності інформації, завдяки чому вона стає науковим знанням – фактом, даними, теорією тощо. Окрім цього, сумнів є важли-

вою формою протидії інформаційним маніпуляціям. Нині інформаційний простір має засилля відомостей неперевіреного, а то й недостовірного характеру, тому вкрай важливо вміти перевіряти будь-які дані, перш ніж вважати їх достовірними. Звісно, на тлі різноманітних джерел інформації енциклопедії вирізняються тим, що подають надійні знання. Та це не означає, що користуючись ними, не треба критично ставитися до наявної там інформації. В енциклопедіях теж трапляються огріхи, і саме уважність читачів подекуди зумовлює їх виправлення.

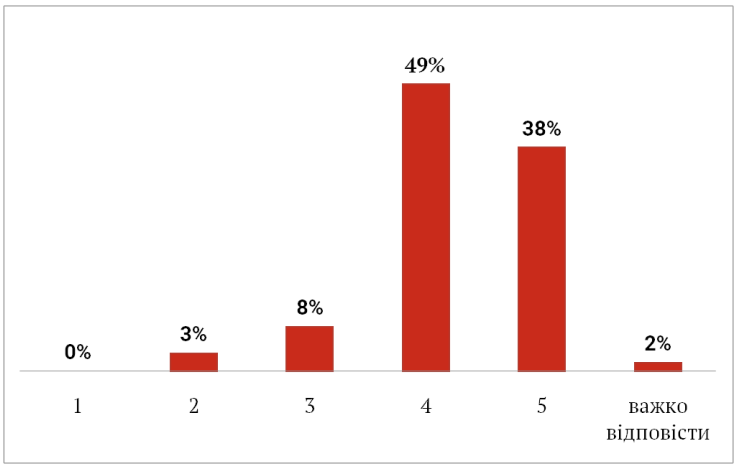

Рис. 10. Відповіді на запитання "Оцініть рівень вашої довіри до інформації в енциклопедіях за 5-бальною системою"

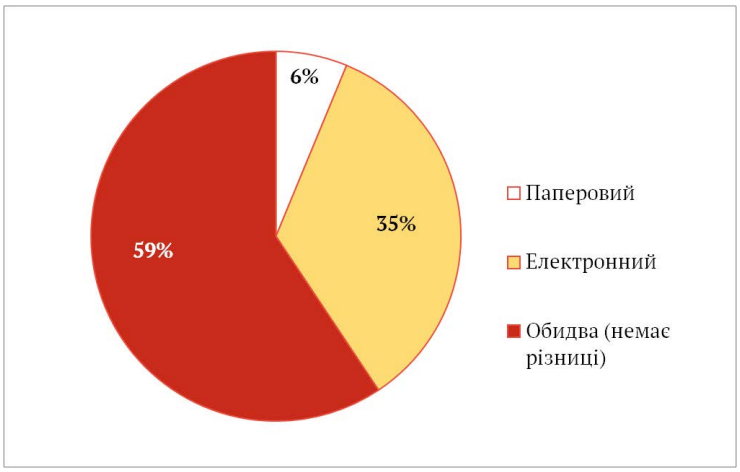

Рис. 11. Відповіді на запитання "Який формат енциклопедій, довідників, словників вам подобається більше?"

Попри те, що, як з'ясували раніше, енциклопедії не зовсім зручні книги для зберігання у власній бібліотеці, все ж респонденти вважають, що паперовий формат енциклопедичних видань необхідний і в епоху високої популярності онлайн-енциклопедій і не належить до пережитків минулого. Рис. 11 показує, що 6% опитаних віддають перевагу електронним енциклопедіям, 35% – паперовим енциклопедіям, а для 59% немає особливої різниці, який із них обрати.

Окреме питання стосується того, чи доречно покликатися в наукових публікаціях на енциклопедичні джерела. У науковому дискурсі можна віднайти обґрунтування різних точок зору. Основна проблема полягає в тому, що енциклопедичні статті належать до типу вторинної наукової інформації, тобто такої, що формується на основі оригінальних (первинних) джерел. Інакше кажучи, енциклопедична стаття не може подавати наукові знання, які раніше ніде не були оприлюднені. Її призначення – виокремлюючи важливе від другорядного, структурувати, окреслювати, узагальнювати інформацію, наявну в різних надійних джерелах.

З огляду на те, що велика частка наших респондентів виявилася саме науковцями, то отримані відповіді, відображені на рис. 12, мають особливу цінність. Так, 67% опитаних вважають, що покликатися на енциклопедичну літературу в наукових творах – це доречно, 11% – недоречно, 22% вагаються з відповіддю. Ці дані узгоджуються з окремими дослідженнями, що засвідчують активне цитування ЕСУ в науковій літературі (див. – Железняк, Іщенко, Давиденко, Очеретянко, 2021).

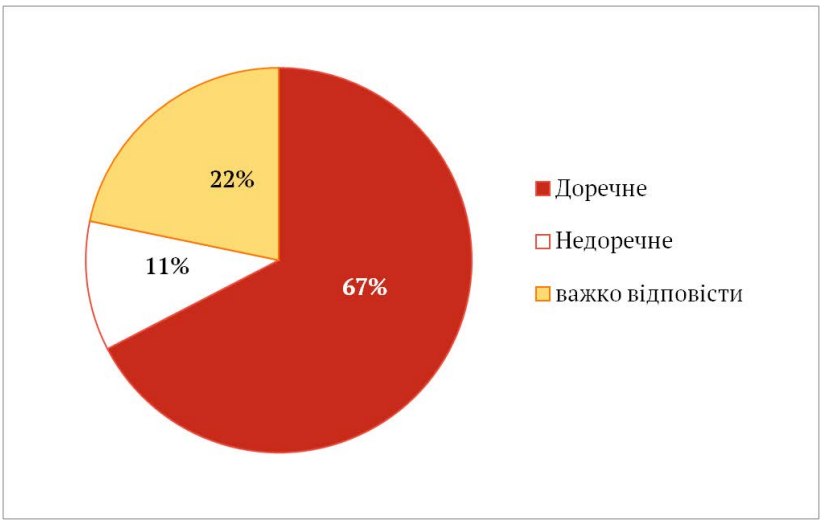

Рис. 12. Відповіді на запитання "Якщо ви науковець, то чи вважаєте доречним покликатися в наукових публікаціях на енциклопедії?"

Характеристика ставлення користувачів до е-ЕСУ. Цей тематичний блок висвітлює характер оцінювання, ставлення користувачів до е-ЕСУ та рівень користування енциклопедією загалом.

Рис. 13 свідчить, що багато користувачів е-ЕСУ – це особи, які раніше ніколи не чули про існування цієї енциклопедії (до того, як потрапили на її веб-сайт). Частка таких респондентів – 46%. Ті, хто знав про існування ЕСУ до того, як знайшов в мережі Інтернет її електронну версію, становлять 51%. Ці статистичні дані вкотре демонструють велике значення електронної версії енциклопедії для поширення інформації про неї у суспільстві.

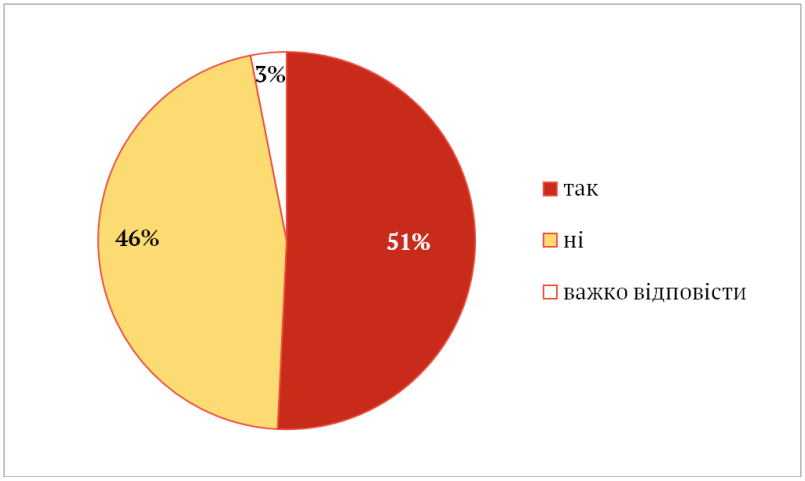

Рис. 13. Відповіді на запитання "Чи знали ви про існування ЕСУ до того, як потрапили на сайт енциклопедії? "

Цікавими є дані рис. 14, які свідчать про те, що паперовий формат ЕСУ – так само цінний, адже ним послуговується 71% опитаних (28% – ніколи не користувалися паперовою ЕСУ, 1% вагається з відповіддю). Натомість останнім часом популярною є думка про те, що книжковий формат енциклопедій вичерпав себе, так як електронні довідкові ресурси мають значно більше переваг для користувачів і видавців. Дійсно, поширення електронного формату в галузі книговидавництва найбільшою мірою позначилося саме на енциклопедіях: "Інформаційні технології для оцифрування та підтримки енциклопедичних видань успішно використовують вже понад 30 років <...> А з появою у 1995 році wiki-технології з'явилася велика кількість інтернет-енциклопедій як універсальних, так і вузькоспеціалізованих" (Лупаренко, 2021, с. 255). Фундаментальна відмінність між обома форматами енциклопедій полягає в тому, що електронні енциклопедії є комп'ютерною базою даних, що за спеціальним

алгоритмом знаходить відповідні гасла. Завдяки цьому функціональні можливості електронних енциклопедій значно ширші порівняно з друкованими виданнями. Це й пояснює зростання популярності електронних енциклопедій. Між іншим, вважати такі ресурси "аналогами звичайних довідкових видань" (Гевко, 2018, с. 12), вочевидь, з огляду на зазначене вище, не зовсім правильно, хоча саме на визначення такого характеру електронних енциклопедій можна найчастіше натрапити у фаховій літературі.

Переваги електронних енциклопедій та значне їх поширення на тлі істотного занепаду паперових, що спостерігаємо в багатьох країнах світу, не варто розглядати як аргумент для повної відмови від друкованих енциклопедичних видань в Україні. Порівнюючи дані рис. 13 і 14, можна зробити висновок про те, що знайомство з електронною версією енциклопедії стимулювало частину користувачів звернутися і до її паперових томів. А це, вважаємо, є важливим чинником, що сприяє поширенню енциклопедичних знань в українському соціумі. Оприлюднення видання у вигляді обох форматів – найкраща стратегія, хоч оптимальною її назвати навряд чи можна. Цього принципу притримуються у низці країн, де національні енциклопедії виходять друком та водночас представлені онлайн. Яскравий приклад – Франція: видавництво "Larousse" універсальну енциклопедію "Grand Larousse encyclopédique" оприлюднює в мережі Інтернет у повному обсязі, а в скороченому публікує як однотомник, який щороку виходить друком з оновленнями й доповненнями.

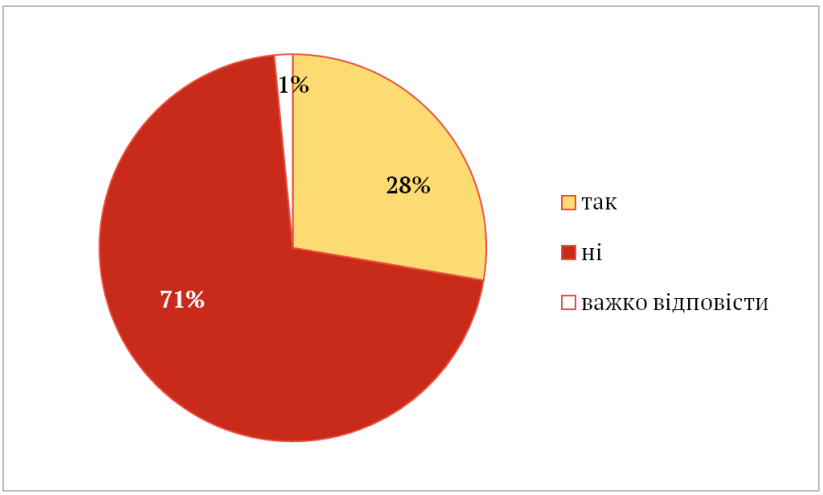

Рис. 14. Відповіді на запитання "Чи користувались ви коли-небудь паперовою версією ЕСУ?"

Як відомо, ЕСУ містить велику кількість статей-персоналій. У цьому полягає особливість ЕСУ, яка "крізь призму біографічного знання представляє національну культуру, суспільно-політичне, інтелектуальне й духовне життя країни" (Железняк, Іщенко, Давиденко, Очеретянко, 2021, с. 326). Тому інколи можна натрапити на твердження, що ЕСУ цінна передусім як біографічний словник. Так, академік НАН України Я. Ісаєвич в одному з листів до редакції ЕСУ зазначив, що "ця енциклопедія на даному етапі замінює національний біографічний словник" (Железняк, 2014, с. 18). Щоправда, ця думка слабо корелює з даними, демонстрованими на рис. 15. Бачимо, що більшість користувачів е-ЕСУ – це особи, які шукають інформацію небіографічного характеру (63%). І лише для 37% респондентів е-ЕСУ виявилася енциклопедичним джерелом біографічних відомостей. Це означає, що в Інтернеті "Енциклопедія Сучасної України" слугує для користувачів саме загальною енциклопедією, а не біографічним словником.

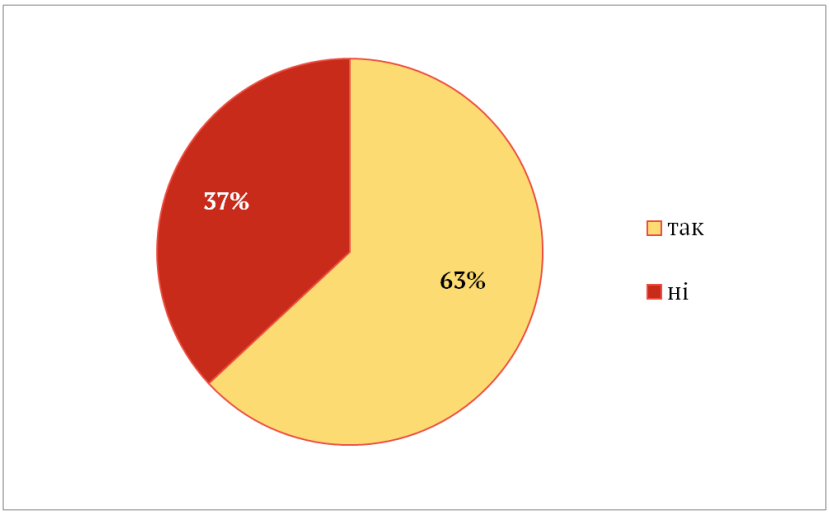

Рис. 15. Відповіді на запитання "На сайт ЕСУ ви потрапили, шукаючи дані про ту чи іншу людину?"

За підсумками статистичного аналізу отримано позитивний зворотний зв'язок від користувачів про сайт е-ЕСУ, адже 33% оцінили його на "п'ятірку", 38% – на "четвірку". А втім, є й такі респонденти, які не задоволені зручністю сайту: 20% оцінюють його на три бали, 6% – на два бали, 3% – на один бал (рис. 16).

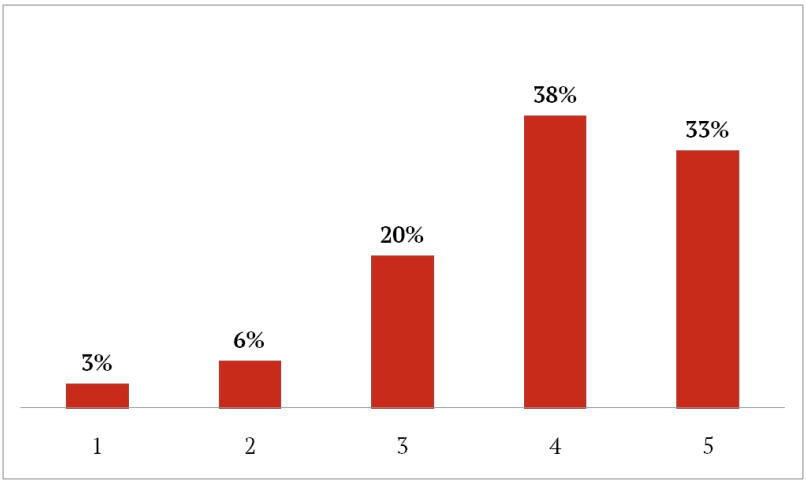

Рис. 16. Відповіді на запитання "Оцініть зручність сайту ЕСУ для користування за 5-бальною системою"

Подібними до попередніх є показники ставлення до е-ЕСУ як до джерела знань (рис. 17): 32% респондентів оцінюють енциклопедію на відмінно (5 балів), 41% – на чотири бали, 20% – на три бали, по 2% – на два і один бали. 5% респондентів вагаються з відповіддю. Закономірно, що ці дані узгоджуються з оцінкою респондентів щодо рівня довіри до енциклопедичної літератури загалом, що засвідчено на рис. 10.

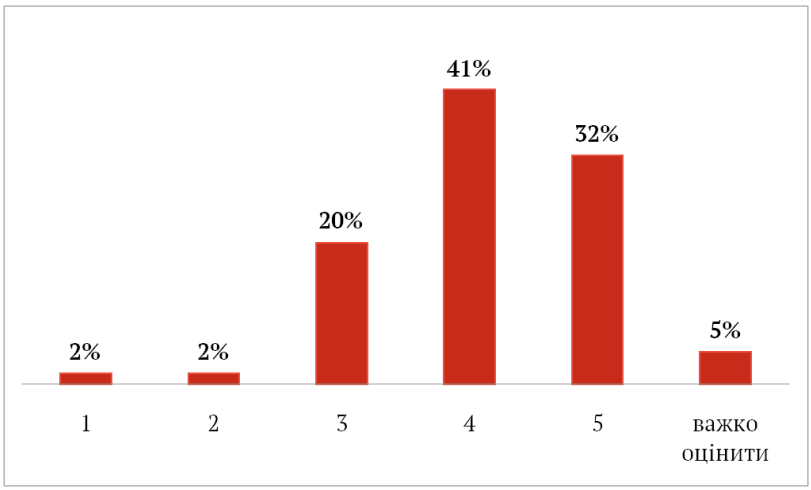

Рис. 17. Відповіді на запитання "Оцініть ЕСУ як джерело інформації за п'ятибальною системою"

Зауваження і пропозиції користувачів е-ЕСУ. Анкетування передбачало також можливість кожному висловити в розгорнутому вигляді власні міркування про енциклопедію (звернути увагу на сильні й слабкі сторони, внести власні пропозиції, зауваження тощо), які б були корисними для укладачів ЕСУ. Зауважимо, що відповіді були різного характеру й порізному сформульовані. Наведемо типові відгуки, об'єднавши їх умовно в кілька груп.

Схвальні відгуки:

- Це висококомпетентна, корисна енциклопедія, що на часі. Вам признання і велика вдячність!
- Бажаю Вам сил, часу, можливостей і натхнення наповнити дані до букви Я включно.
- Круто, що зробили розділ «Цей день в історії» – цю функцію варто розрекламувати, нею користувалося б багато новинних ресурсів.

Відгуки-пропозиції:

- Пропоную також розробити фільтри за місцем народження та смерті, за галузями діяльності, місцем роботи тощо.
- Не завадило б трохи більше кольорів.
- Зробіть так, щоб можна було ознайомитись з усіма томами енциклопедії, зайшовши на головну сторінку сайту.
- Необхідно розширити коло статей-персоналій.
- Можливо, варто зробити систему коментарів. Так хтось міг би запропонувати доповнення до змісту статей.
- Подавайте якісніші зображення.
- Розміщуйте текст без скорочень.

Відгуки-зауваження:

- Написання прізвищ повинно відповідати паспортним даним. Варто вдосконалити пошук, зокрема зробити його за змістом статті. Ввести для статей DOI.
- Попрацювати з картинками, нинішній вигляд не дуже презентабельний.
- Необхідно оновлювати інформацію відносно персональних даних.
- Інформація застаріла, треба частіше оновлювати дані.
- Головна вада видання – відсутність даних про канали прямого спілкування з особами, занесеними у енциклопедичний перелік.
- Відійти від формату друкованих паперових енциклопедій.

- Доповнити енциклопедію іменами нових науковців, що отримали докторські звання, завоювали авторитет. Йдеться про тих осіб, що мають прізвища на літери, на які вже укладено томи. У цьому була б значна перевага електронної версії.

ЛІТЕРАТУРА

Бойко, Ю. (2016). Енциклопедія Сучасної України – основний науковий проект Інституту енциклопедичних досліджень НАН України. *Гілея: науковий вісник*, 111, 96-99.

Волосевич, І., Шуренкова, А. (2020). *Звіт за результатами всеукраїнського соціологічного дослідження "Читання в контексті медіаспоживання та життєконструювання"*. Київ: Український інститут книги.

Гевко, І. (2018). Використання сучасних інформаційних технологій – основа професійного зростання педагога. *Вісник Національного університету "Чернігівський колегіум" ім. Т. Г. Шевченка*, 151 (2), 10-14.

Григоренко, А. (2020). Особливості укладання лексикографічних праць. *Молодий вчений*, 79.1, 21-24. https://doi.org//10.32839/2304-5809/2020-79.1-6

Дубровіна, Л., Лобузіна, К., Онищенко, О., Боряк, Г. (2020). Цифрова гуманітаристика та бази даних документальної культурної спадщини в бібліотеках України. *Рукописна та книжкова спадщина України*, 25, 290-309. https://doi.org/10.15407/rksu.25.290

Железняк, М. (2014). Енциклопедія Сучасної України – здобутки, проблеми та перспективи. У кн.: *Українська енциклопедистика. Матеріали 2-ї Міжнародної наукової конференції "Українська енциклопедистика"* (с. 14-23). Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. https://doi.org/10.37068/ue.2011.1

Железняк, М., Іщенко, О. (2021). Онлайн-енциклопедії США як сучасні освітні ресурси. *Інформаційні технології і засоби навчання*, 84 (4), 339-353. https://doi.org/10.33407/itlt.v84i4.4410

Железняк, М., Іщенко, О., Давиденко, О., Очеретянко, С. (2021). "Енциклопедія Сучасної України" як багатоаспектне книжкове джерело: контент-аналіз цитувань. *Рукописна та книжкова спадщина України*, 27, 319-332. https://doi.org/10.15407/rksu.27.319

Крайнікова, Т. (2014). Медіаповедінка українських телеглядачів: аналіз стратегій, інформаційних потреб та інтересів. *Вісник Харківської державної академії культури*, 43, 265-274.

Лупаренко, Л. (2021). Еволюція відкритих електронних науково-освітніх

систем і їх використання у вітчизняному освітньому просторі. Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Педагогічні науки, 25 (2), 236-272. https://doi.org/10.32453/pedzbirnyk.v25i2.775

REFERENCES

Boiko, Y. (2016). Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy – osnovnyi naukovyi proekt Instytutu entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy [Encyclopedia of Modern Ukraine is the main scholar project of the Institute of Encyclopedic Research of the National Academy of Sciences of Ukraine]. *Gileya*, 111, 96-99 [in Ukrainian].

Dubrovina, L., Lobuzina, K., Onyshchenko, O., Boriak, H. (2020). Digital humanities and databases of cultural heritage in libraries of Ukraine. *Manuscript and Book Heritage of Ukraine*, 25, 290-309. https://doi.org/10.15407/rksu.25.290 [in Ukrainian].

Hevko, I. (2018). The use of modern information technologies is the basis for the professional growth of the teacher. *Bulletin of the T. H. Shevchenko National University "Chernihiv Colehium"*, 151 (2), 10-14. [in Ukrainian]

Krainikova, T. (2014). Mediapovedinka ukrainskykh telehliadachiv: analiz stratehii, informatsiinykh potreb ta interesiv [Media behavior of Ukrainian TV-viewers: the strategy analysis, information needs and interests]. *Visnyk of Kharkiv State Academy of Culture*, 43, 265-274 [in Ukrainian].

Luparenko, L. (2021). Evolution of open electronic scientific and educational systems and their use in the domestic educational space. *Collection of Scientific Works of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. Pedagogical Sciences*, 25 (2), 236-272. https://doi.org/10.32453/pedzbirnyk.v25i2.775 [in Ukrainian].

Volosevych, I. & Shurenkova, A. (2020). *Zvit za rezultatamy vseukrainskoho sotsiolohichnoho doslidzhennia "Chytannia v konteksti mediaspozhyvannia ta zhyttiekonstruiuvannia"* [*Case report of sociological study "Reading in the context of media consumption and life construction"*]. Kyiv: Ukrainian Book Institute [in Ukrainian].

Zhelezniak, M. & Ishchenko, O. (2021). Online encyclopedias of the USA as actual education resources. *Technologies and Learning Tools*, 84 (4), 339-353. https://doi.org/10.33407/itlt.v84i4.4410 [in Ukrainian].

Zhelezniak, M. (2014). The Encyclopedia of Modern Ukraine – achievements, problems and prospects. In *Proceedings of the 2-d International Conference on Ukrainian Encyclopedia Studies* (pp. 14-23). Kyiv: NASU

Institute of Encyclopedic Research. https://doi.org/10.37068/ue.2011.1 [in Ukrainian]

Zhelezniak, M., Ishchenko, O., Davydenko, O., Ocheretianko, S. (2021). Encyclopedia of Modern Ukraine as multiple-aspect book source: content analysis of citations. *Manuscript and book heritage of Ukraine*, 27, 319-332. https://doi.org/10.15407/rksu.27.319 [in Ukrainian].

Hryhorenko, A. (2020). The features of the conclusions of the lexicographical works. *Young Scientist*, 79.1, 21-24. https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-79.1-6 [in Ukrainian].

ДОДАТКИ

Анкета для опитування користувачів "Енциклопедії Сучасної України"

1. Чи знали ви про існування "Енциклопедії Сучасної України" до того, як потрапили на сайт енциклопедії?

- ☐ Так
- ☐ Ні
- ☐ Важко відповісти

2. На сайт "Енциклопедії Сучасної України" ви потрапили, шукаючи інформацію про ту чи іншу людину?

- ☐ Так
- ☐ Ні

3. Чи користувались ви коли-небудь паперовою версією "Енциклопедії Сучасної України"?

- ☐ Так
- ☐ Ні
- ☐ Важко відповісти

4. Оцініть зручність сайту "Енциклопедії Сучасної України" для користування за п'ятибальною системою

- ☐ 5
- ☐ 4
- ☐ 3
- ☐ 2
- ☐ 1

5. Оцініть "Енциклопедію Сучасної України" як джерело інформації за п'ятибальною системою

- ☐ 5
- ☐ 4
- ☐ 3
- ☐ 2
- ☐ 1

6. Що цінного порадили б редакції "Енциклопедії Сучасної України" для вдосконалення проєкту? (якщо порад немає, залиште поле порожнім)

Відповідь: _____

7. Як часто ви звертаєтесь до енциклопедій, довідників, словників (паперових, електронних)?

- ☐ Часто (щодня або кілька разів на тиждень)
- ☐ Не дуже часто (кілька разів на місяць)
- ☐ Рідко (лише кілька разів на рік або й рідше)

8. У зв'язку з чим ви звертаєтесь до енциклопедій, довідників, словників (паперових, електронних)?

- ☐ Робота / навчання
- ☐ Власні потреби

9. Чи є у вас вдома енциклопедії?

- ☐ Так
- ☐ Ні
- ☐ Важко відповісти

10. Чи є у вас вдома інша довідкова література (паперові словники, довідники)?

- ☐ Так
- ☐ Ні
- ☐ Важко відповісти

11. Який формат енциклопедій, довідників, словників вам подобається більше?

- ☐ Паперовий
- ☐ Електронний
- ☐ Обидва
- ☐ Важко відповісти

12. Оцініть рівень вашої довіри до інформації в енциклопедіях за п'ятибальною системою:

- ☐ 5
- ☐ 4
- ☐ 3
- ☐ 2
- ☐ 1

13. Якщо ви науковець, то чи вважаєте доречним покликатися в наукових публікаціях на енциклопедії? (якщо ви не науковець, залиште поле порожнім)

- ☐ Так
- ☐ Ні
- ☐ Важко відповісти

14. Як часто ви читаєте книги (паперові, електронні)?

- ☐ Часто (щодня або кілька разів на тиждень)
- ☐ Не дуже часто (кілька разів на місяць)
- ☐ Рідко (лише кілька разів на рік або й рідше)
- ☐ Майже не читаю або ніколи не читаю

15. Якою мовою вам зручніше читати?

- ☐ Українською
- ☐ Російською
- ☐ Іншою

16. Ваш вік

- ☐ 17 або менше
- ☐ 18-22
- ☐ 23-30
- ☐ 31-40
- ☐ 41-50
- ☐ 51-60
- ☐ 61-70
- ☐ Понад 70

17. Ваш освітній рівень

- ☐ Кандидат / доктор наук (в тому числі аспірант / докторант)

- ☐ Спеціаліст / магістр (гуманітарний профіль)
- ☐ Спеціаліст / магістр (негуманітарний профіль)
- ☐ Бакалавр
- ☐ Молодший спеціаліст
- ☐ Школяр / студент

18. Ваше місце проживання

- ☐ Автономна Республіка Крим
- ☐ Вінницька область
- ☐ Волинська область
- ☐ Дніпропетровська область
- ☐ Донецька область
- ☐ Житомирська область
- ☐ За межами України
- ☐ Закарпатська область
- ☐ Івано-Франківська область
- ☐ Київська область
- ☐ Кіровоградська область
- ☐ Луганська область
- ☐ Львівська область
- ☐ Миколаївська область
- ☐ Одеська область
- ☐ Полтавська область
- ☐ Рівненська область
- ☐ Сумська область
- ☐ Тернопільська область

- Харківська область
- Херсонська область
- Хмельницька область
- Черкаська область
- Чернівецька область
- Чернігівська область

Нові тенденції розвитку енциклопедистики в цифрову епоху (на прикладі "Scholarpedia" та "Scholarly Community Encyclopedia")

Олександр Іщенко
Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-8910-111X
Email: ishchenko@nas.gov.ua

Резюме

Стаття окреслює викликані розвитком цифрових технологій зміни, зафіксовані в галузі енциклопедичної справи на прикладі підготовки окремих новітніх видань в мережі Інтернет ("Scholarpedia" та "Scholarly Community Encyclopedia"). З появою кількадесят років тому електронних енциклопедій галузь отримала інновацію у вигляді мультимедійності енциклопедичного контенту та швидкості його пошуку. Проте нині розвиток електронної енциклопедистики набуває ознак переходу від формальних змін до якісних, пов'язаних із вдосконаленням енциклопедичної інформації та її підготовки. Зокрема, модель створення таких видань, як "Scholarpedia" та "Scholarly Community Encyclopedia" засвідчує нові підходи до організації енциклопедичної справи, відмінні від традиційних, що розширюють можливості для підвищення якості енциклопедій, виходу їх на новий рівень.

Ключові слова

"Scholarpedia", "Scholarly Community Encyclopedia", наукові енциклопедії, "Вікіпедія".

Енциклопедичний вісник України

The Encyclopedia Herald of Ukraine

2021. Vol. 13

DOI: 10.37068/evu.13.4

Article history:
received 01/11/2021
accepted 30/11/2021
published 15/12/2021

Citation: Ishchenko, O. (2021). New trends in the encyclopedic practice shaped by the digital age (based on Scholarpedia and Scholarly Community Encyclopedia). *Encyclopedia Herald of Ukraine*, 13, 46-62. http://doi.org/10.37068/evu.13.4

© 2021 Author

This is an Open Access article, distributed under the terms of the Creative Commons Attribution licence, which permits unrestricted re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

ISSN 2706-9990 (print)
ISSN 2707-000X (online)

New trends in the encyclopedic practice shaped by the digital age (based on Scholarpedia and Scholarly Community Encyclopedia)

Oleksandr Ishchenko
NASU Institute of Encyclopedic Research, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-8910-111X
Email: ishchenko@nas.gov.ua

Abstract

The article describes the changes in the sphere of encyclopedia publishing (online encyclopedic practice) on the example of some notable Internet resources (Scholarpedia and Scholarly Community Encyclopedia) caused by the development of digital technologies. With the appearance of electronic encyclopedias in the late 20th century, the encyclopedic activity has innovated with the multimedia content and the speed of its search. However, today digital encyclopedic practice is moving from formal to qualitative changes associated with the improvement of encyclopedic content and its building. In particular, the model of creating the analyzed in this article the Scholarpedia and the Scholarly Community Encyclopedia shows new approaches to the organization of encyclopedic practice that are different from the traditional ones. It expands the opportunities for improving the quality of encyclopedias as well as reaching them to a new level.

Keywords

Scholarpedia, Scholarly Community Encyclopedia, scientific encyclopedias, Wikipedia.

ВСТУП

Від часу появи й початку поширення нового формату енциклопедичної літератури – електронних енциклопедій – минуло 40 років[1], однак період трансформації традиційних паперових енциклопедій в електронні складно назвати завершеним. З одного боку, постійний розвиток цифрових технологій надає імпульсів для поступу електронної енциклопедистики, що спонукає створення нових сучасних форм представлення довідкової інформації. З іншого – суспільний і науковий прогрес зумовлює вдосконалення методів і засобів збирання, опрацювання, аналізу та поширення інформації, а також її енциклопедизації.

[1] 1981 року було створено електронну версію "Britannica Encyclopaedia" (на CD-дисках) для читання на комп'ютерах, що започаткувало розвиток електронної енциклопедистики. При цьому процес цифровізації "Britannica Encyclopaedia" редакція розпочала ще в середині 1970-х років. Докладніше див.: (Железняк, Іщенко, 2021а).

Між іншим, такий прогрес перманентно розширює знання про світ і людину, тобто активно стимулює збільшення корпусу енциклопедичних знань, що, наприклад, загострює питання формування реєстру гасел сучасних енциклопедій, оскільки інформація в них дуже часто не встигає відображатися своєчасно. З цієї точки зору в сучасних реаліях дещо дивною, позбавленою будь-якої доцільності виглядає практика підготовки й опублікування енциклопедичних сло́вників (реєстрів) – видань, зміст яких складає перелік гасел і їх коротких дефініцій; на їх основі традиційно готують енциклопедії чи іншу довідкову літературу[2]. Нижче ми покажемо, що сучасні енциклопедії можна творити за іншими принципами, де явище попереднього реєстру гасел може бути відсутнім, а загальні енциклопедії виникають як сукупність галузевих.

Характеризуючи розвиток електронного книговидання в останньому десятилітті 20 ст., Т. Ю. Киричок акцентує увагу передусім на ознаках, що надають їм перевагу над паперовими виданнями: "У складі електронних книг, що за самою своєю природою дозволяють охопити набагато більшу кількість графічного матеріалу при значно менших витратах, порівняно з традиційними виданнями, стали застосовуватися ще й мультимедійні компоненти — цифрові звукові або відеофрагменти, анімаційні вставки в основну частину видання, а також елементи віртуальної реальності" (2010, с. 269). Нині ці ознаки притаманні електронним енциклопедіям. А втім, тенденції останніх десятиліть засвідчують поступове зміщення акцентів із вдосконалення форм представлення інформації на якісні характеристики змісту енциклопедій і вмісту статей у них.

Мета нашого дослідження – окреслити нові тенденції розвитку сучасної електронної енциклопедистики у світі на прикладі прогресивних енциклопедій наукового характеру. Для досягнення цієї мети докладно схарактеризуємо особливості двох онлайн-енциклопедій – "Scholarpedia" й "Scholarly Community Encyclopedia", методи творення яких істотно відрізняються від усталених, традиційних, що засвідчує нові напрями розвитку сучасної енциклопедистики. Пропоноване дослідження ґрунтується на описовому методі й методі аналізу.

Опис історичного процесу енциклопедичної справи – одна з популярних тем в енциклопедознавчих студіях українських дослідників. До питань розвитку електронної енциклопедистики зверталися Г. В. Боряк (2013), Г. В. Воронка (2015), Т. В. Добко (2014), П. І. Жежнич і М. Г. Гірняк (2012), М. Г. Железняк і О. С. Іщенко (2018), Т. Ю. Киричок (2010), С. О. Лісіна (2020), Я. М. Пилинський (2018), Н. І. Черниш (2016) та ін., які здебільшо-

[2] В Україні це явище спостерігаємо на прикладі підготовки проєкту "Велика українська енциклопедія": від 2013 року, тобто початку роботи над цим проєктом, опубліковано низку тематичних сло́вників і лише 1 тис. примірників першого тому.

го досліджували українські або найвідоміші у світі енциклопедії. За нашими спостереженнями, "Scholarpedia" та "Scholarly Community Encyclopedia" досі не фігурували в українському науковому дискурсі, що надає цій статті додаткової новизни.

РЕЗУЛЬТАТИ

Класичне розуміння енциклопедії сформувалося в 18–19 ст. і передбачає довідкову літературу для забезпечення інформаційних потреб людей, представлених у форматі паперових книг, часто багатотомних, що укладаються видавництвами [9]. У кінці 20 ст. розвиток інформаційних технологій, зокрема Інтернету, здійснив революцію в рецепції й поширенні знань: людство отримало можливість здобувати й споживати інформацію поза паперовими джерелами, а також ставати учасником її колективного творення. З'явилось явище "мудрості натовпу" – концепція, що пропонує ідею переваги інтелектуального потенціалу колективу людей над окремими індивідами високого фахового рівня. Ця концепція знайшла втілення в широкомасштабній енциклопедичній співпраці людей по всьому світу під назвою "Вікіпедія". Попри те, що чимало досліджень свідчать про часто нижчу якість багатьох статей у "Вікіпедії", порівняно з традиційними енциклопедіями (наприклад, за даними J. Giles (2005), стаття наукової тематики у "Вікіпедії" містить у середньому чотири неточності, а в "Britannica Encyclopaedia" – три), факт появи енциклопедичних видань, створених внеском випадкової групи ентузіастів, засвідчує нову, раніше не відому модель створення великих енциклопедій.

Уважаємо, що видозміна характеру підготовки енциклопедичних видань, яка полягає в тому, що їх почали готувати не редакційні колективи, а спільноти людей, є фундаментальною новацією в енциклопедичній справі, пов'язаною із входженням людства в цифрову епоху. Електронні формати тексту, мультимедійний супровід, доступність, мобільність – це все те, що притаманне не лише новітнім енциклопедіям, а книговидавництву загалом, однак у студіях з енциклопедознавства чомусь саме на них акцентують найбільшу увагу, коли аналізують сучасний стан в енциклопедичній галузі. Натомість на принципові зміни, що здатні внести новації в концепцію видань, покращити організаційний процес редакції, досягнути вищої надійності інформації тощо, чомусь звертають увагу значно менше. Саме ці зміни яскраво помітні на прикладі появи окремих онлайн-енциклопедій, зокрема високопрофесійних наукових видань Scholarpedia" та "Scholarly Community Encyclopedia". Як відомо, наука є найістотнішим чинником технічного й соціального прогресу, відповідно, наукові енциклопедії, тобто такі, що творять передові науковці світу й висвітлюють на-

укові поняття, здатні демонструвати прогресивні ідеї, моделі, технології, отже, й визначати напрям розвитку енциклопедичної справи. Цим пояснюємо актуальність та нашу мотивацію аналізу саме цих енциклопедій.

Scholarpedia. Онлайн-енциклопедію "Scholarpedia" (http://www.scholarpedia.org) створено 2006 року за основними принципами "Вікіпедії": вільний доступ до читання та редагування енциклопедичних статей та добровільна участь у творенні енциклопедії. До того ж в її основі – програмне забезпечення "MediaWiki", що надає обом енциклопедичним сайтам схожого зовнішнього вигляду й подібних функціональних можливостей. Водночас існують і принципові відмінності. Так, статті в "Scholarpedia" створюють лише фахівці (передусім науковці). Кожна стаття є авторською. Учасники енциклопедичного сайту обов'язково використовують своє справжнє ім'я. Перед написанням статті автор повинен зареєструватися на сайті енциклопедії, зазначаючи особисті дані, що свідчать про його експертний рівень. Створена стаття не може бути опублікована, доки її не буде схвалено щонайменше двома рецензентами – зареєстрованими на сайті енциклопедії фахівцями, котрі вже мають опубліковані чи прийняті до друку статті. Рецензування – не анонімне: автор статті бачить ім'я і прізвище рецензентів, а серед їхніх завдань – перевірка інформації про автора на її достовірність. Статті може редагувати кожен, хто зареєструвався на сайті, незалежно від рівня компетентності, однак запропоновані коригування не оприлюднюються без попередньої їх експертизи, здійсненої автором статті чи іншими зареєстрованими на сайті фахівцями. Кожна стаття містить цифровий ідентифікатор об'єкта (DOI). Його присвоюють у зв'язку з тим, що енциклопедію "Scholarpedia" формально зареєстровано як електронний науковий журнал з міжнародним серійним номером (ISSN 1941-6016). Журнал передбачає оприлюднення щорічного тому, що складається з 12 щомісячних випусків. На відповідній сторінці сайту "Scholarpedia"[3] подано перелік усіх томів і випусків. Прикметно, що випуски 15 тому (2020 рік) здебільшого порожні, тобто без статей, лише у 6, 7, 9 і 11 випусках вміщено по одній статті. Це свідчить про те, що статті в енциклопедії з'являються доволі повільно, а вихід випусків і томів – умовна формальність, зумовлена необхідністю засвідчити науковий характер енциклопедичних статей. На сьогодні загальний обсяг енциклопедії – 1812 рецензованих статей.

Ідея цієї енциклопедії полягає в тому, щоб фундаментальні наукові відкриття, які з'являються в наш час, були описані в енциклопедичному форматі власне авторами цих відкриттів чи особами, причетними до них. "Scholarpedia" складається з предметних розділів, що умовно названо спеціалізованими (галузевими) енциклопедіями – "Енциклопедія прикладної

[3] Див.: http://www.scholarpedia.org/article/Special:Journal (переглянуто: 30.03.2021).

математики" (Encyclopedia of Applied Mathematics), "Енциклопедія астрофізики" (Encyclopedia of Astrophysics), "Енциклопедія небесної механіки" (Encyclopedia of Celestial Mechanics), "Енциклопедія обчислювального інтелекту" (Encyclopedia of Computational Intelligence), "Енциклопедія обчислювальної нейронауки" (Encyclopedia of Computational Neuroscience), "Енциклопедія конденсованого середовища" (Encyclopedia of Condensed Matter), "Енциклопедія динамічних систем" (Encyclopedia of Dynamical systems), "Енциклопедія теоретичної фізики елементарних частинок" (Encyclopedia of Theoretical High Energy Physics), "Енциклопедія експериментальної фізики елементарних частинок" (Encyclopedia of Experimental High Energy Physics), "Енциклопедія гідродинаміки" (Encyclopedia of Fluid Dynamics), "Енциклопедія порушень головного мозку" (Encyclopedia of Models of Brain Disorders), "Енциклопедія нейронауки" (Encyclopedia of Neuroscience), "Енциклопедія ядерної фізики" (Encyclopedia of Nuclear Physics), "Енциклопедія фізики" (Encyclopedia of Physics), "Енциклопедія квантової та статистичної теорії поля" (Encyclopedia of Quantum and Statistical Field Theory), "Енциклопедія простору-часу та гравітації" (Encyclopedia of Space-Time and Gravitation), "Енциклопедія дотику" (Encyclopedia of Touch), "Енциклопедія контролю рухів" (Encyclopedia of Motor Control). За задумом, кожна наукова дисципліна має бути представлена окремою енциклопедією, що дозволить вважати проєкт "Scholarpedia" науковою енциклопедією загального (універсального) типу. Як бачимо, нині її формують тематичні розділи, присвячені лише фізичним і біологічним наукам з відносно не великим реєстром статей.

"Scholarpedia" інколи стає об'єктом наукових досліджень: її порівнюють із "Вікіпедією", з'ясовуючи, якою мірою перша переважає другу за якістю поданої інформації. Так, у розвідці (Ouyang, 2014) резюмовано, що співпраця фахівців "Scholarpedia" забезпечує значно вищий рівень якості енциклопедичних статей, ніж внески випадкових людей у "Вікіпедії". В окремих публікаціях (Stankus, Spiegel, 2010) наголошено на тому, що статті "Scholarpedia" готують на основі ширшої наукової бази, про що свідчить аналіз пристатейної літератури в обох енциклопедіях: у "Вікіпедії" посилаються на меншу кількість наукових публікацій, до того ж цитовані статті поступаються за наукометричними показниками тим, на які покликаються автори "Scholarpedia". І навіть у деяких студіях автори звертають увагу на активне використання в освітній практиці "Вікіпедії" як засобу навчання й зауважують, що на цю роль більше претендують фахові енциклопедії, зокрема "Scholarpedia", бо має суттєві переваги за якістю представленої в ній інформації (Diao, Tzanova, Bishop, 2021).

Scholarly Community Encyclopedia. Онлайн-енциклопедію вільного доступу "Scholarly Community Encyclopedia" (https://encyclopedia.pub)

засновано 2018 року науковим видавництвом "MDPI" (Швейцарія), що відоме публікуванням низки наукових журналів із різних галузей знань (майже 300 видань). Дослідників, які подають статті до журналів цього видавництва, залучають на добровільних засадах до авторства в енциклопедії "Scholarly Community Encyclopedia". Видавництво заохочує науковців писати енциклопедичні статті: завдяки спеціальній кредитній системі надає можливість за менші кошти публікувати статті в наукових журналах. Ця енциклопедія має на меті висвітлювати й популяризувати найкращі здобутки наукової думки, що оприлюднюють у журналах зазначеного видавництва (Lin, 2021).

Існує кілька моделей створення статей в енциклопедії "Scholarly Community Encyclopedia". Одна з них передбачає адаптацію під енциклопедичний формат уже опублікованих у журналах чи збірниках статей (або розділів монографій). За нашими спостереженнями, таку енциклопедичну статтю формують шляхом дублювання частини наукової статті, зокрема параграфів, присвячених огляду й стану дослідження питання. Її створення ініціює автор наукової статті. Оскільки енциклопедична й наукова статті ідентичні, мають того самого автора й належать тому ж видавництву, то про порушення будь-яких авторських прав чи принципів наукової етики не йдеться. Інша модель полягає в підготовці цілком нової енциклопедичної статті, тобто написаної "з нуля". Статті біографічного типу (зазвичай вони описують персоналій, котрих публікують у видавництві "MDPI", і, як ми помітили, авторами таких статей є особи, яким статтю й присвячено) оприлюднюють лише на сайті енциклопедії. Натомість небіографічні загальні статті проходять етап рецензування, після чого вони з'являються водночас у спеціально створеному міждисциплінарному журналі "Encyclopedia" (ISSN 2309-3366). Кожна стаття містить цифровий ідентифікатор об'єкта (DOI). В описі про журнал зауважено, що статті цього періодичного видання не повинні демонструвати новизни чи інноваційності, а мають подавати узагальнення з важливих тем, містити покликання на вагомі наукові праці чи інші надійні джерела інформації.

Нині енциклопедія складається з таких тематичних розділів: гуманітарні науки і мистецтво (Arts & Humanities), біологічні науки (Biology & Life Sciences), економічні науки та бізнес (Business & Economics), хімія та матеріалознавство (Chemistry & Materials Science), комп'ютерні науки та математика (Computer Science & Mathematics), інженерна справа (Engineering), екологія й науки про Землю (Environmental & Earth Sciences), медицина та фармакологія (Medicine & Pharmacology), фізичні науки (Physical Sciences), здоров'я та гігієна (Public Health & Healthcare), соціальні науки (Social Sciences). За підсумками 2020 року енциклопедія містила 6499 ста-

тей, станом на кінець жовтня 2021 року – понад 16 тис. Переважна більшість статей стосується біологічних наук, менше – гуманітарного циклу.

Портал, на якому представлено енциклопедію й журнал, названо "MDPI Encyclopedia". За задумом, ресурс має бути розширений появою тематичних (предметних) енциклопедій. Це станеться тоді, коли кожний тематичний розділ міститиме достатню для цього кількість статей.

ОБГОВОРЕННЯ

Обидві розглянуті енциклопедії, що орієнтовані передусім на наукову спільноту, – рецензовані видання з формальними ознаками наукових журналів, завдяки чому досягається їхній науковий статус. Можна сказати, що сучасна якісна наукова енциклопедія – це гібридний варіант енциклопедії та наукового журналу. Таке поєднання забезпечує не лише високий рівень рецензування статей (отже, й відповідний рівень надійності інформації), а й спонукає науковців брати участь в енциклопедичних проєктах – енциклопедичні статті зараховуються до наукового доробку[4] й мають потенціал бути високоцитованими.

У нинішньому вигляді енциклопедії "Scholarpedia" і "Scholarly Community Encyclopedia" є базою якісних статей енциклопедичного змісту, що не мають наперед визначеного сло́вника. Контент енциклопедій, реєстр їхніх гасел розширюється залежно від актуальності висвітлення тих чи інших питань та ініціативи фахівців-ентузіастів готувати енциклопедичні статті. Отже, обидві енциклопедії перебувають у стані розвитку, а з точки зору перспектив можуть бути визначені як попередній етап на шляху до створення систематизованої енциклопедії. На цьому шляху передбачено формування тематичних енциклопедій, а згодом на їхній основі – загальних. У такому вигляді наукова загальна енциклопедія є чимось більшим, ніж енциклопедія, радше – енциклопедичною базою знань.

Між іншим, запропоноване розуміння побудови сучасних енциклопедій спостерігаємо й серед українських фахівців. Так, концепція "Української універсальної енциклопедії", над якою працював Інститут енциклопедичних досліджень НАН України в середині 2000-х рр., передбачала її укладання на основі тематичних матеріалів, які мали готувати спеціалізовані редакції на базі установ НАН України. Такі матеріали сприяли б, з од-

[4] Наприклад, в Україні енциклопедії хоч і визнаються Законом України "Про наукову науково-технічну діяльність" довідковим типом наукової літератури, проте авторські статті в них не впливають на рейтингові показники науковця, оскільки сучасні методики оцінювання наукової діяльності працівників закладів вищої освіти, національних академій тощо енциклопедичні статті не зараховують до основних показників звітності, а орієнтують на публікування статей у виданнях, що індексуються міжнародними наукометричними базами типу "Scopus".

ного боку, якісному наповненню "Української універсальної енциклопедії", а з іншого – появі академічних галузевих енциклопедичних видань. Та керівництво НАН України підготовку цього видання згодом передало спадкоємцям "Української радянської енциклопедії" (йдеться про вже згадану "Велику українську енциклопедію").

Нині, але вже на рівні суто електронної енциклопедистики, подібну модель відстоює Л. М. Демська-Будзуляк (2020, с. 41) щодо "Української літературної енциклопедії" (УЛЕ), над якою працює Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України: "На першому місці має стояти мультимедійна електронна база УЛЕ, що дозволить на її основі формувати різноманітні тематичні, а то й універсальні енциклопедії".

Для порівняння доречно навести інші шляхи появи енциклопедій у наш час. Показовим є приклад, зафіксований в Росії: там як продовження "Большой российской энциклопедии" (БРЭ) планують заснувати енциклопедичний портал "Знания", ідея виникнення якого пов'язана з урядовими розпорядженнями, а мета – зі спробою створення російського аналогу "Вікіпедії". З огляду на інтерв'ю головного редактора БРЭ С. Кравця (Гончарук, 2021) можна стверджувати, що автори проєкту багато акцентують на формальних ознаках, адже апелюють до різних кількісних показників майбутньої електронної енциклопедії (сло́вник на рівні 160–170 тисяч гасел до 2025 року, не менше 10 тисяч авторів-експертів). Серед заявлених інноваційних рис цього проєкту – супровід енциклопедичних статей науковими статтями спільної тематики, статтями інших енциклопедій (для цього хочуть інтегрувати ресурси Національної електронної бібліотеки) та дискусійними майданчиками (сторінки, на яких експерти обговорюють зміст статей). От тільки в "Scholarpedia", "Scholarly Community Encyclopedia" зв'язок статей з іншими публікаціями встановлюють гіперпосиланнями, розміщеними у пристатейній бібліографії, а експертне обговорення відбувається у форматі наукового рецензування. Загалом дискусійний майданчик – це запозичення з "Вікіпедії", де зміст статей обговорюють люди, компетентність яких невідома. Впровадження цього інструменту в проєкті "Знания" наштовхує на думку, що достовірність і фаховість статей у ньому може не перевищувати рівень "Вікіпедії". У цілому ж, як показано в дослідженнях, сучасна російська енциклопедистика є одним із засобів поширення ідеологічної пропаганди, що, зокрема, яскраво помітно на матеріалі статей, які описують сучасний Крим, окреслюючи його геополітичний статус (Железняк, Іщенко, 2021b). Це свідчить про те, що вважати російські енциклопедії джерелом достовірних знань некоректно. А зазначена модель побудови порталу "Знания", найімовірніше, жодним чином не змінить характеру сучасної російської енциклопедистики.

"Суспільства знань" – термін, що побутує в соціальних науках, і пов'язаний з активним поширенням у соціумі наукових знань завдяки розвитку науки й культури. Вважаємо, розвиток електронної енциклопедистики, що виявлятиметься передусім у появі енциклопедичних баз знань, сприятиме поширенню цього явища в дедалі більшій кількості країн світу.

Варто сказати, що сьогодні в галузі кібернетичних наук також існує поняття енциклопедичних баз знань, утім вони з'являються з метою розвитку штучного інтелекту. Завданням таких баз є формалізація людських знань у вигляді структурованих даних, що забезпечують машинну обробку інформації (вміння комп'ютерних машин "читати" інформацію). Прикладом такої бази знань є "DBpedia", яку створюють на основі "Вікіпедії" (Hofer et al., 2020).

Отже, ще раз наголосимо, що нині новітні енциклопедії є електронними базами знань. Тож цілком справедливо, коли в збереженні паперового формату енциклопедичних видань сьогодні часто вбачають сумнівну доцільність. Справді, загальновідомо, що в паперових енциклопедіях інформація частково деактуалізується ще на етапі верстки й виготовлення тиражу, натомість у мережевих енциклопедіях (онлайн-енциклопедіях) застарілі дані можна своєчасно замінити новими. Однак тут ми маємо справу не лише з постійною появою нових знань і можливостями оперативної їх фіксації в довідковій літературі, а й зі шляхами збереження корпусу енциклопедичних знань людства в цілому. Наприклад, енциклопедія "Британіка", що 2013 року перейшла на електронний формат, має понад 250-річну історію друку енциклопедії (від 1768 року здійснено 15 перевидань), засвідчуючи ґрунтовну базу фізично накопиченої енциклопедичної інформації.

Загалом кореляція паперового й електронного форматів виходить за межі енциклопедистики й стосується книговидавництва загалом, де відхід у небуття паперових книг найближчим часом всерйоз ніхто не розглядає. Більше того, окремі статистичні спостереження свідчать, що нині в часи сучасної пандемії, викликаної коронавірусною інфекцією, коли активність людей через карантинні заходи "мігрує" у кіберпростір, а книжкові магазини змушені зачинятися, дедалі більше людей у світі віддають перевагу саме паперовим книгам, а не електронним (Richter, 2021).

Створення електронних енциклопедій, вважаємо, доречне, коли йдеться про тематичні, галузеві енциклопедії, що накопичують відомості довідкового характеру про предмети, явища, процеси, об'єкти навколишньої дійсності, стан актуальності яких (відомостей) визначається постійним поступом наукових досліджень. Аби джерело довідкової інформації завжди містило своєчасні дані, їхнім основним форматом має бути електронний.

Дещо в інших умовах перебувають національні енциклопедії, що є корпусами знань про країну, народ, "національну духовну й матеріальну культуру, мову, літературу, історичні надбання народу, що мають великий потенціал виховувати ціннісні орієнтири особистості" (Железняк, 2020). По-перше, в таких виданнях інформація потребує менших змін, а окремі статті взагалі можуть не втрачати актуальності тривалий час. По-друге, національні енциклопедії – це не лише спосіб накопичення й поширення знань, а й культурний феномен, своєрідна візитівка держави, символ її духовно-інтелектуальної зрілості, засіб поширення національних інтересів, патріотизму тощо. Національна енциклопедія не може бути лише віртуальною; це стратегічно важливий для розвитку держави культурний об'єкт, що повинен мати свою історію, зокрема й історію друку томів. Особливо це актуально для країн, що постали на геополітичній карті світу зовсім недавно або перебувають під загрозою втрати суверенітету. Як влучно зауважено, "у кінці 20 – на початку 21 ст. майже кожна європейська держава вже мала свою національну енциклопедію і значну кількість одно- і багатотомних словників" (Воронка, 2015). Саме це дозволяє укладачам цих видань легко переходити від друку томів до електронного формату й продовжувати роботу над проєктами. За останній час успішно себе зарекомендували національні онлайн-енциклопедії Норвегії, Швеції, Данії, Іспанії, Італії, Канади тощо. В Україні ж національна енциклопедія з'явилася у 2001 році з виходом першого тому "Енциклопедії Сучасної України". Однак зародження енциклопедичної справи на теренах країни сягає часів Київської Русі, де створювали видання довідкового характеру, а помітного розвитку вона набула в період 20 ст. ("Украинскій народъ въ его прошломъ и настоящемъ", "Українська загальна енциклопедія", "Енциклопедія українознавства", "Українська радянська енциклопедія"). Але історичні обставини, в яких перебувала Україна багато століть поспіль, не дали можливості забезпечити ту тяглість національної енциклопедистики, що притаманна багатьом європейським країнам. Це пояснює той факт, чому нині в Україні енциклопедисти не відмовляються від паперового формату й продовжують видавати томи національної енциклопедії друкованим накладом. Загалом, незважаючи на високий розвиток електронних енциклопедій у світі, багато країн (Франція, Грузія, Сербія, Латвія та ін.), а не лише Україна, продовжують друкувати власні енциклопедії паралельно зі створеними їхніми онлайн-версіями.

Наявність друкованих томів, збереження традицій класичної енциклопедистики було б некоректно вважати ознакою консервативності загальних енциклопедій. Водночас процес формування таких видань нині може й повинен ґрунтуватися на електронних базах даних і враховувати

прогресивні тенденції підготовки сучасних онлайн-видань. У майбутньому доволі реально очікувати на появу загальної бази знань про країни Європи, створеної на основі національних онлайн-енциклопедій. Таке припущення видається можливим і перспективним у зв'язку з політикою Європейського Союзу, що підтримує розвиток національних онлайн-енциклопедій (Bentzen, 2020), реагуючи в такий спосіб на зростання кількості випадків дезінформації в медіапросторі.

ВИСНОВКИ

Основні ознаки сучасної енциклопедистики, простежені на основі вивчення кількох наукових енциклопедій, що створюють передові науковці світу ("Scholarpedia" й "Scholarly Community Encyclopedia"), такі:

1. Електронний формат (сучасні наукові енциклопедії створюють у вигляді онлайн-видань, що існують на спеціальних інтернет-порталах, зареєстровані учасники яких можуть робити власні внески в покращення статей. Такий формат енциклопедій можна розглядати як вдосконалену технологію "Вікіпедії").
2. Науковий формат (сучасні наукові енциклопедії окремий масив статей публікують за принципом підготовки публікацій періодичних фахових видань; такі енциклопедичні статті проходять етап рецензування та отримують необхідні атрибути наукових статей, що посилює увагу науковців до них, підвищує статус енциклопедій в науковому середовищі).
3. Надійність інформації (видавці енциклопедій створюють умови для залучення найкомпетентніших експертів у світі для висвітлення тих чи інших питань, а дотримання наукового формату підготовки статей забезпечує уникнення неточностей, посилює їх інформаційну цінність). Надійність інформації як ознака сучасних енциклопедій домінує над іншою характерною ознаку електронного типу видань – мультимедійністю.
4. Енциклопедичні бази знань (класична енциклопедистика вершиною підготовки енциклопедичних видань вбачає загальні, або універсальні енциклопедії. Сучасні можливості створення енциклопедій відкривають перспективу появи нового, вищого рівня – енциклопедичних баз знань, що уявляється як сукупність загальних енциклопедій).

ЛІТЕРАТУРА

Боряк, Г., Папакін, Г. (2013). Відкриті енциклопедичні гуманітарні ресурси в Інтернеті. *Спеціальні історичні дисципліни*, 21, 73-89.

Воронка, Г. (2015). Історія довідкових видань Європи та України. *Молодий вчений*, 5 (4), 162-168.

Гончарук, Д. (2021, 13 фев.). Сергей Кравец (общенациональный энциклопедический портал): «К 2025 году мы хотим выйти на стабилизацию словника на уровне примерно 160-170 тысяч». *Мир энциклопедий*. http://www.encyclopedia.ru/news/enc/detail/78328/

Демська-Будзуляк, Л. (2020). Цифрові довідкові ресурси сучасного літературознавства. *Енциклопедичний вісник України*, 12, 31-43. https://doi.org/10.37068/evu.12.3

Добко, Т. (2014). Українська енциклопедія в електронному середовищі. *Українська енциклопедистика. Матеріали 3-ї Міжнародної наукової конференції «Українська енциклопедистика»* (с. 46-50). Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. https://doi.org/10.37068/ue.2013.5

Жежнич, П., Гірняк, М. (2012). Особливості формування енциклопедії в сучасних умовах розвитку інформаційних технологій. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Комп'ютерні науки та інформаційні технології*, 732, 400-405.

Железняк, М. (2020). Потенціал «Енциклопедії Сучасної України» в модернізації освітнього простору держави. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки*, 31, 142-150. https://doi.org/10.25264/2409-6806-2020-31-142-150

Железняк, М., Іщенко, О. (2018). Академічні онлайн-енциклопедії в контексті розвитку сучасного інформаційного простору. *Енциклопедичний вісник України*, 10, 39-49. https://doi.org/10.37068/evu.10.4

Железняк, М., Іщенко, О. (2021a). (Ред.). *Українська електронна енциклопедистика в соціогуманітарному вимірі: монографія*. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. https://doi.org/10.37068/b/9789660296770

Железняк, М., Іщенко, О. (2021b). Український Крим у російських енциклопедіях. *Крим у координатах історії: збірник матеріалів 2-го наукового семінару* (с. 123-130). Київ: ВПЦ «Київський університет».

Киричок, Т. (2010). Тенденції розвитку електронних енциклопедичних видань. *Технологія і техніка друкарства*, 1 (27), 269-276.

Лісіна, С. (2020). Українські енциклопедії з гуманітарних наук: до питання про стан розвитку. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. Вернадського. Історичні науки*, 31 (3), 203-214 https://doi.org/10.32838/2663-5984/2020/3.32

Черниш, Н. (2016). Електронні енциклопедії в Україні. *Поліграфія і видавнича справа*, 1, 168-183.

Bentzen, N. (2020). *Protecting, promoting and projecting Europe's values and interests in the world: Briefing paper of Europen Parlament*. Brussel, https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=EPRS_BRI(2020)652061

Diao, J., Tzanova, S., Bishop, A. (2021). Wikipedia and Scholarpedia: A comparative case study and its implications for information literacy. *Codex: the Journal of the Louisiana Chapter of the ACRL*, 6 (1), 5-31.

Giles, J. (2005). Internet encyclopaedias go head to head. *Nature*, 438, 900-901. https://doi.org/10.1038/438900a

Hofer, M., Hellmann, S., Dojchinovski, M., Frey, J. (2020). The New DBpedia Release Cycle: Increasing Agility and Efficiency in Knowledge Extraction Workflows. In E. Blomqvist et al. (Eds). *Semantic Systems. In the Era of Knowledge Graphs. SEMANTICS 2020* (pp. 1-18). Cham: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-59833-4_1

Lin, S.-K. (2021). Encyclopedia – A Peer-Reviewed Scholarly Community Project. *Encyclopedia*, 1 (1), 1-2. https://doi.org/10.3390/encyclopedia1010001

Ouyang, Z. (2014). Dedication in online collaboration redeems experience: An analysis on the comparison between Wikipedia and Scholarpedia. *13th International Symposium on Distributed Computing and Applications to Business, Engineering and Science* (pp. 102-106). Xi'an. https://doi.org/10.1109/DCABES.2014.24

Pylynskyi, Y. (2018). Ukrainian Electronic Encyclopedias. *Studia lexicographica*, 12 (22), 85-94.

Raith, C., Koch, S. (2019). Perceived Quality of Online Encyclopedias: An Empirical Study of Differences Between User Groups. *International Journal of Social Media and Online Communities*, 11 (1), 48-66. https://doi.org/10.4018/IJSMOC.2019010104

Richter, F. (2021, April 29). This survey shows that people prefer printed books – even in the digital age. *World Economic Forum*. https://www.weforum.org/agenda/2021/04/printed-books-vs-e-books-which-is-the-most-popular/

Stankus, T., Spiegel, S. (2010). Wikipedia, Scholarpedia, and references to journals in the brain and behavioral sciences: a comparison of cited sources and recommended readings in matching free online ency-

clopedia entries. *Science & Technology Libraries*, 29 (3), 258-265. https://doi.org/10.1080/0194262X.2010.497711

REFERENCES

Bentzen, N. (2020). *Protecting, promoting and projecting Europe's values and interests in the world: Briefing paper of Europen Parlament*. Brussel, https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?-reference=EPRS_BRI(2020)652061

Boriak, H., Papakin, H. (2013). Vidkryti entsyklopedychni humanitarni resursy v Interneti [Open encyclopedic humanitarian portals on the Internet]. Spetsialni istorychni dystsypliny, 21, 73-89 [in Ukrainian].

Chernysh, N. (2016). Elektronni entsyklopedii v Ukraini [Digital encyclopedias of Ukraine]. *Polihrafiia i vydavnycha sprava*, 1, 168-183 [in Ukrainian].

Demska-Budzuliak, L. (2020). Digital information resources of the modern literary studies. *The Encyclopedia Herald of Ukraine*, 12, 31-43. https://doi.org/10.37068/evu.12.3 [in Ukrainian].

Diao, J., Tzanova, S., Bishop, A. (2021). Wikipedia and Scholarpedia: A comparative case study and its implications for information literacy. *Codex: the Journal of the Louisiana Chapter of the ACRL*, 6 (1), 5-31.

Dobko, T. (2014). Ukrainian encyclopedias in the digital format. *Proceedings of the 3 International Conference on Ukrainian Encyclopedia Studies* (pp. 46-50). Kyiv: The NASU Institute of Encyclopedic Research. https://doi.org/10.37068/ue.2013.5 [in Ukrainian].

Giles, J. (2005). Internet encyclopaedias go head to head. *Nature*, 438, 900-901. https://doi.org/10.1038/438900a

Goncharuk, D. (2021, Februar 13). Sergei Kravetc (obshchenatcionalnyi entciklopedicheskii portal): «K 2025 godu my khotim vyiti na stabilizatciiu slovnika na urovne primerno 160-170 tysiach» [Sergey Kravets (national encyclopedic portal): «By 2025 we want to reach the stable thesaurus at the level of about 160-170 entries»]. *Mir entciklopedii*. http://www.encyclopedia.ru/news/enc/detail/78328/ [in Russian].

Hofer, M., Hellmann, S., Dojchinovski, M., Frey, J. (2020). The New DBpedia Release Cycle: Increasing Agility and Efficiency in Knowledge Extraction Workflows. In E. Blomqvist et al. (Eds). *Semantic Systems. In the Era of Knowledge Graphs. SEMANTICS 2020* (pp. 1-18). Cham: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-59833-4_1

Kyrychok, T. (2010). Tendentsii rozvytku elektronnykh entsyklopedychnykh vydan [Progress trends in digital encyclopedias]. *Tekhnolohiia i*

tekhnika drukarstva, 1 (27), 269-276 [in Ukrainian].

Lin, S.-K. (2021). Encyclopedia – A Peer-Reviewed Scholarly Community Project. *Encyclopedia*, 1 (1), 1-2. https://doi.org/10.3390/encyclopedia1010001

Lisina, C. (2020). Ukrainian encyclopedias of liberal arts: to the question of the state of development. *Scientific notes of Taurida National V.I. Vernadsky University. Historical Sciences*, 31 (3), 203-214 https://doi.org/10.32838/2663-5984/2020/3.32 [in Ukrainian].

Ouyang, Z. (2014). Dedication in online collaboration redeems experience: An analysis on the comparison between Wikipedia and Scholarpedia. *13th International Symposium on Distributed Computing and Applications to Business, Engineering and Science* (pp. 102-106). Xi'an. https://doi.org/10.1109/DCABES.2014.24

Pylynskyi, Y. (2018). Ukrainian Electronic Encyclopedias. *Studia lexicographica*, 12 (22), 85-94.

Raith, C., Koch, S. (2019). Perceived Quality of Online Encyclopedias: An Empirical Study of Differences Between User Groups. *International Journal of Social Media and Online Communities*, 11 (1), 48-66. https://doi.org/10.4018/IJSMOC.2019010104

Richter, F. (2021, April 29). This survey shows that people prefer printed books – even in the digital age. *World Economic Forum*. https://www.weforum.org/agenda/2021/04/printed-books-vs-e-books-which-is-the-most-popular/

Stankus, T., Spiegel, S. (2010). Wikipedia, Scholarpedia, and references to journals in the brain and behavioral sciences: a comparison of cited sources and recommended readings in matching free online encyclopedia entries. *Science & Technology Libraries*, 29 (3), 258-265. https://doi.org/10.1080/0194262X.2010.497711

Voronka, H. (2015). History of European and Ukrainian reference works. *Yung Scientist*, 5 (4), 162-168 [in Ukrainian].

Zhelezniak, M. (2020). Capability of the Encyclopedia of Modern Ukraine in progress of the national education area. *Scientific Notes of Ostroh Academy National University. Historical sciences series*, 31, 142-150. https://doi.org/10.25264/2409-6806-2020-31-142-150 [in Ukrainian].

Zhelezniak, M., Ishchenko, O. (2018). Academic online encyclopedias in view of the recent information space developing. *The Encyclopedia Herald of Ukraine*, 10, 39-49. https://doi.org/10.37068/evu.10.4 [in Ukrainian].

Zhelezniak, M., Ishchenko, O. (2021a). (Eds.). *Ukrainian electronic based encyclopedias in light of socio-humanities*. Kyiv: Institute of

Encyclopedic Research, National Academy of Sciences of Ukraine. https://doi.org/10.37068/b/9789660296770 [in Ukrainian].

Zhelezniak, M., Ishchenko, O. (2021b). Ukrainskyi Krym u rosiiskykh entsyklopediiakh [Ukrainian Crimea in encyclopedias of Russia]. *Krym u koordynatakh istorii: zbirnyk materialiv 2-ho naukovoho seminaru* (pp. 123-130). Kyiv: Kyiv University Press [in Ukrainian].

Zhezhnych, P., Hirniak, M. (2012). Osoblyvosti formuvannia entsyklopedii v suchasnykh umovakh rozvytku informatsiinykh tekhnolohii [Features of encyclopedia formation in the current conditions of information technology progress]. *The Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Computer science and information technologies*, 732, 400-405 [in Ukrainian].

Енциклопедичний вісник України

The Encyclopedia Herald of Ukraine

2021. Vol. 13

DOI: 10.37068/evu.13.5

Article history:
received 20/11/2021
accepted 30/11/2021
published 15/12/2021

Citation: Manolache, K. & Xenofontov, I. (2021). Academic science institutionalization in Moldavian SSR (1946–1961). *Encyclopedia Herald of Ukraine*, 13, 63-73. http://doi.org/10.37068/evu.13.5

© 2021 Authors

This is an Open Access article, distributed under the terms of the Creative Commons Attribution licence, which permits unrestricted re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

ISSN 2706-9990 (print)
ISSN 2707-000X (online)

Становлення академічної науки в Молдовській РСР (1946–1960)

Константин Манолаке
Наукова бібліотека (Інститут) "Андрій Лупан", Молдова (Кишинів)
ORCID: 0000-0001-6871-3005
Email: manolache53@gmail.com

Іон Ксенофонтов
Наукова бібліотека (Інститут) "Андрій Лупан", Молдова (Кишинів)
ORCID: 0000-0002-5993-1235
Email: ionx2005@yahoo.com

Резюме

На основі оригінальних архівних матеріалів (зокрема з Центрального наукового архіву Академії наук Молдови, Архіву громадсько-політичних організацій Республіки Молдова, Національного архіву Республіки Молдова) та огляду фахової літератури висвітлено історичний і соціально-політичний контексти становлення академічної науки в Молдовській РСР у 1946–1960 роках.

Ключові слова

Молдовська науково-дослідна база АН СРСР, Молдовська філія АН СРСР, Академія наук Молдовської РСР, науковці, наука.

Academic science institutionalization in Moldavian SSR (1946–1961)

Constantin Manolache
Andrei Lupan Central Scientific (Institute) Library, Moldova (Chişinău)
ORCID: 0000-0001-6871-3005
Email: manolache53@gmail.com

Ion Xenofontov
Andrei Lupan Central Scientific (Institute) Library, Moldova (Chişinău)
ORCID: 0000-0002-5993-1235
Email: ionx2005@yahoo.com

Abstract

Based on unpublished materials from three archives (Central Scientific Archive of the Academy of Sciences, Archive of socio-political organizations from Moldova, the Moldovan National Archives) and the literature in domain, the historical, sociopolitical, as well as other aspects are analyzed, concerning Moldavian SSR academic science institutionalization in the 1946–1961 years.

Keywords

Moldavian Scientific Research Base of AS USSR, Moldovan branch of the AS USSR, Academy of Sciences of MSSR, scientists, science.

Вступ. Наука є важливим чинником еволюції суспільства. Рівень наукових досліджень певною мірою відображає ступінь соціально-економічного та культурного розвитку держави. Це актуалізує дослідження з історії науки: її виникнення, консолідація, поступ. Посилання на наукові знання, накопичені в 15–17 ст., можна знайти в працях літописців, ченців-книжників та наставників тих часів, окремі з яких нині зберігаються у відомих архівах і бібліотеках Греції (Свята гора Афон), Великої Британії, США, Румунії, РФ тощо. Варто згадати енциклопедиста Д(и)митрія Кантемира (1673–1723), господаря Молдовського князівства, дійсного члена Берлінської академії наук (Бранденбурзьке наукове товариство), котрий був науковцем з різних галузей знань, одним із видатних представників західної культури й наукової думки на межі 17–18 ст. (Eşanu, 2008). У становленні сучасної науки на території Румунії особливо помітну роль відіграли представники Трансильванської школи.

На початку 19 ст. після приєднання Бессарабії до Російської імперії відбулася сегментація науки на різні культурні, соціально-політичні та ідеологічні напрями. Так, у Бессарабії в 1812–1917 рр. наука розвивалася під впливом досліджень, що здійснювали в Росії; це призвело до по-

яви низки друкованих праць з історії, географії, природничих наук тощо. Було створено освітні та дослідницькі установи: Кишинівську духовну семінарію (1813), Бессарабське училище садівництва (Кишинів, 1842), що згодом реорганізували в Бессарабське училище виноробства (1890), Музей старожитностей Понта Скіфського (1880), Кишинівську метеорологічну обсерваторію (1886), Музей вивчення рідного краю (1889), сільськогосподарські школи у Гринеуць, Кукурузень та Пуркар (1893), Астрономічну обсерваторію в Старих Дубоссарах (1908). З'явилися перші наукові об'єднання: Бессарабська губернська вчена архівна комісія, підпорядкована Петербурзькому археологічному інституту (1898) (Jarcuţchi, 2012), Бессарабське церковне історико-археологічне товариство (1904), Бессарабське товариство природознавців і любителів природознавства.

Доречно зауважити, що багатьох видатних науковців, уродженців Бессарабії, було обрано членами академій наук Росії (СРСР), Румунії, України, Чехії. Серед них: мікробіолог Л. Тарасевич, географ і біолог Л. Берг, хіміки М. Зелінський, Л. Писаржевський, О. Фрумкін, ґрунтознавець і агрохімік К. Ґедройц, природознавці О. Денгінк і П. Жуковський, ґрунтознавець Н. Дімо, гінеколог К. Скробанський, славіст О. Кочубинський, астрофізик М. Донич, історик та письменник Шт. Чобану та ін. (Covarschi, Jarcuţchi, 1996).

У період з 1 по 13 квітня 1866 р. було затверджено всі інструкції, норми та правила Румунського літературного товариства, що мало право отримувати благодійні внески, хоч і субсидувалося державою. До нової академічної структури мали увійти 4 представники від Мунтенії, по 3 від Молдови, Трансільванії, Бессарабії, по 2 від Банату, Марамурешу, Буковини і Македонії. Загальна кількість засновників – 21 особа (пізніше – 22 особи). Трьома членами-засновниками Румунської академії, представниками Бессарабії, що входила до складу Російської імперії, були Олександру Хиждеу, Іоан Стрежеску та Константин Стаматі. Останній, перебуваючи у своєму маєтку в Окнице Хотинського повіту, за станом здоров'я не зміг вшанувати високий академічний форум своєю присутністю, і його замінив агроном та політик Штефан Гоната (Pascu, 1991).

1918 р. після приєднання Бессарабії до Румунії в Кишиневі було відкрито факультети теології та агрономії Яського університету. Румунський соціальний інститут у Бессарабії (заснований у Кишиневі в 1934-му та реорганізований через 5 років у Румунський інститут соціальних досліджень – Кишинівська філія) провадив комплексні соціологічні дослідження в деяких сільських громадах. Дослідження в галузі біологічних та сільськогосподарських наук здійснювали в Кишинівському училищі виноградарства та виноробства. Комісія з історичних пам'яток (Бессарабське від-

ділення) друкувала Щорічник Комісії з історичних пам'яток (Agrigoroaiei, Palade, 1993).

У 1926 р. в Молдовській РСР з метою уніфікації молдовської мови було створено спеціальну філологічну комісію, що стала основою Молдовського наукового комітету при Народному комісаріаті освіти з відділеннями мови, літератури, історії, етнографії, економіки, мистецтвознавства, наукової бібліотеки та аспірантури. На основі цього комітету було організовано Молдовський науково-дослідний інститут історії, економіки, мови та літератури при Раді Народних Комісарів (1939), який пізніше було переведено з Тирасполя до Кишинева, де функціонували також сільськогосподарський та педагогічний інститути. У міжвоєнний період наукові дослідження в Бессарабії та МРСР мали спорадичний характер, репрезентуючи лише деякі галузі культури й економіки. Наприкінці 1940 р. у МРСР нараховували 10 наукових та вищих навчальних закладів, де працювали 180 наукових співробітників (Jarcuţchi, 2011).

У 1941 р. у зв'язку з бойовими діями на німецько-радянському фронті Молдовський науково-дослідний інститут історії, економіки, мови та літератури було евакуйовано до міста Бугуруслан Оренбурзької області, а в жовтні 1944 р. його повернули до Кишинева. Склад Молдовського інституту був неоднорідним за етнічною ознакою. Згідно з архівними документами, 14 грудня 1945 р. штат інституту складався з 19 співробітників, серед яких було семеро євреїв, п'ятеро молдован, четверо росіян і троє українців (Barbulat, Bîrcă, Vizer, 2000).

Молдовська науково-дослідна база АН СРСР (1946–1949). Відповідно до радянської концепції управління наукою, становлення та формування надійної дослідницької інфраструктури вважали основною передумовою для розвитку наукового потенціалу. Наприкінці 1944 р. у пресі писали: "Для осуществления научно-исследовательских проблем, связанных с развитием народного хозяйства республики, желательно создать единый научный руководящий и организационный центр, который бы объединял вокруг себя научно-исследовательские и инженерно-технические силы республики"[1]. На запит Уряду Молдовської РСР прибула делегація Президії АН СРСР на чолі з Б. К. Шишкіним для вивчення рівня наукового життя республіки. Її члени дійшли висновку, що в Кишиневі є всі необхідні умови для відкриття академічної установи, і запропонували створити таку структуру. Постанову затвердила Рада Народних Комісарів СРСР 11 березня 1946. На підставі цього документа 12 червня 1946 р. Рада Міністрів МРСР і Бюро ЦК КП(б) Молдови ухвалила рішення заснувати Молдовську науково-дослідну базу АН СРСР (далі – База), основні напрямки досліджень, структура та апарат якої були погодже-

[1] *Советская Молдавия* (1944, 21 декабря).

ні з Президією АН СРСР. 12 червня 1946 р. з'явилися перші академічні структури в Молдовській РСР. Директором нової установи призначили академіка В'ячеслава Волгіна, віце-президента АН СРСР (1942–1953), координатора баз та філій АН СРСР. Формально призначенню керівником Бази історика, дослідника соціалістичного утопізму В. Волгіна передувало листування політичного керівництва радянської Молдови з академіком С. Вавиловим, президентом АН СРСР. В. Волгін особисто брав участь у створенні дослідницької інфраструктури Бази. У період від грудня 1946 р. до травня 1947 заступником директора було призначено географа Макарія Радула, якого у вересні на цій посаді замінив історик Яким Гросул.

Обмежені людські та фінансові ресурси дозволили створити лише одну установу – Інститут історії, мови та літератури, а також 7 самостійних секторів: ботаніки, геології, виноградарства та садівництва, ґрунтознавства, зоології, енергетики, економіки й географії. Нестачу кадрів можна пояснити не тільки людськими втратами, спричиненими Другою світовою війною, а й репресіями та втечею з країни з ідеологічних та політичних причин значної кількості наукової та культурної інтелігенції у 1940–1941 рр. та в перші повоєнні роки. Окрім цього, багато людей, які могли б провадити лише наукові дослідження, були залучені до викладацької діяльності у вищих навчальних закладах, створених у післявоєнний період. Вочевидь, брак кадрів негативно позначився на науковій діяльності інституту, його наукові плани лишилися нереалізованими.

Наукова робота новостворених установ мала бути спрямована на дослідження: історії, археології та етнографії; проблем походження та еволюції мови, літератури, фольклору та народного мистецтва; природних ресурсів на території республіки, зокрема геологічної будови та корисних копалин, ґрунтового та рослинного покриву, водних та енергетичних ресурсів та розробку ефективних методів їх раціонального використання; сільського господарства, розробку принципів його розвитку та методів боротьби із посухою.

Радянська влада Молдови покладалася на те, що створення Інституту історії, мови та літератури буде основоположним у більшовицькій інтерпретації історії Молдови. Під час напрацювання основних напрямів діяльності Бази пріоритетну увагу приділяли "вивченню історії, археології та етнографії молдовського народу" (Dragnev, 2012). Виконувачем обов'язків директора Інституту історії, мови та літератури призначили історика Василя Сенкевича, потім філологів Івана Чобану та Андрія Борща (Xenofontov, Prisac, 2013).

Наукова діяльність Бази була припинена на рік, її відновили 1947. Нова структура мала труднощі з матеріально-технічним забезпеченням.

У 1947 р. виходять друком "Ученые записки Института истории, языка и литературы" – перше щорічне наукове видання Бази. Наступного року в розпорядженні вчених-дослідників були дві бібліотеки, фонди яких містили понад 177 тис. одиниць літератури. Тоді ж було відкрито друкарню й закуплено устаткування на 140 тис. крб. Співробітники академічної структури здійснили 8 польових експедицій загальною довжиною 55 тис. км.

У червні 1949 р. відбулася перша наукова сесія Бази, у якій взяли участь 520 наукових співробітників, викладачі вишів, технічних та загальноосвітніх шкіл. На цьому форумі було представлено перші досягнення, акцентовано й на низьких результатах, недостатніх для забезпечення потреб економіки республіки, що зростала. Наголошували на можливості розширення діяльності Бази та перетворення її на координаційний центр науки Молдовської РСР. Її директор, П. Баранов, член-кореспондент АН СРСР, який був призначений 18 березня 1949 р., у своєму виступі зазначив: "Мы уверены, что сессия будет началом все более и более крепнущего содружества ученых республики, что База Академии наук оправдает свое назначение как центр, объединяющий научную мысль и плановую работу научных учреждений республики..., как фундамент, на котором созидается здание республиканской Академии" (Доклады..., 1950, с. 3). У цьому виступі було озвучено ідею реорганізації інституційної структури, яку втілять у життя через два роки. Діяльність наукових центрів перебувала під постійним контролем спеціальних комісій АН СРСР та ЦК КП(б) Молдови.

Молдовська філія АН СРСР (1949–1961). Завдячуючи стандартним організаційним заходам, характерним для всіх наукових баз Радянського Союзу, 7 вересня 1949 р. відповідно до постанови Ради Міністрів СРСР "Про поліпшення матеріального забезпечення працівників філій та науково-дослідних баз Академії наук СРСР" було змінено статут Бази – її реорганізували в Молдовську філію АН СРСР. 13 грудня 1949 р. Бюро ЦК КП(б) Молдови ухвалою "Про створення Молдовської філії АН СРСР" затвердило проект структури, запропонований заступником голови Президії філії Я. Гросулом. 18 липня 1950 р. постановою Уряду СРСР було затверджено нову структуру з деякими змінами, внесеними Президією АН СРСР, що затвердила склад Президії філії. До 1954 р. головою Президії Молдовської філії був П. Баранов, потім історик Я. Гросул. Також були вжиті важливі заходи щодо створення матеріально-технічної бази, дослідницької інфраструктури, підготовки молодих наукових кадрів, визначення напрямів досліджень.

У 1950–1960 рр. було засновано кілька науково-дослідних інститутів. У 1950 р. – Інститут садівництва, виноградарства та виноробства, а також Ботанічний сад; у 1953 р. – Інститут ґрунтознавства, агрохімії та

меліорації; у 1957 р. – Інститут біології, Інститут геології та будівельних матеріалів (реорганізований у 1958 р. в Інститут геології та корисних копалин); 1958 р. на базі Інституту історії, мови та літератури заснували Інститут історії та Інститут мови та літератури; у 1959 р. – Інститут хімії, відділ фізики твердого тіла та видавництво "Наука"; 1960 р. – Інститут економіки, Інститут зоології та відділ генетики рослин. У складі Філії було 11 відділів і лабораторій з ґрунтознавства, загальної фітопатології, механізації та електрифікації сільського господарства, зоології, геохімії, аналітичної хімії, економіки, сейсмологічна станція та тощо. Кількість інститутів збільшилася з 5 до 18. У 1956 р. при Раді Міністрів було створено Раду з координації наукової діяльності – орган, який курував дослідницьку діяльність наукових організацій та наукових кафедр вищої школи. У зв'язку з організацією Державного науково-технічного комітету Ради Міністрів МРСР (1958) Республіканську раду з координації наукової діяльності було переведено в підпорядкування Молдовської філії АН СРСР. До 1960 р. у Молдовській РСР нараховували 41 науковий та університетський центри (Тарасов, 86, с. 4).

Пріоритет надавали розвитку нових наукових напрямів (молекулярна хімія, біохімія, фізика твердого тіла, напівпровідники та їх технічне застосування, хімія природних сполук та біологічно активних речовин, біофізика та радіобіологія, генетика, фізіологія рослин, тварин та людини, енергетика й автоматика), було вдосконалено мережу наукових організацій.

Особливістю розвитку науки в Молдовській РСР у післявоєнний період було становлення та одночасне зміцнення її основних ланок: академічної, університетської та галузевої, що забезпечило появу унікальної системи наукових досліджень у Молдові (Jarcuţchi, Manolache, Xenofontov, 2013, с. 13).

Тематика досліджень, притаманних академічним установам, відповідала потребам економіки й культури Молдовської РСР, передбаченим партійними органами. У своєму виступі на 3-му з'їзді КП(б) Молдови (30 березня – 1 квітня 1951 р.) Л. Брежнєв зауважив: "Одним из серьезных недостатков научной работы является все еще слабая связь ученых с производством, медленное внедрение в практику научных открытий и достижений"[2].

Нарощуючи науковий потенціал, важливого значення надавали залученню висококваліфікованих наукових кадрів з-поза меж республіки. Лише для сприяння розвитку університетської науки у 1945–1960 рр. до Молдовської РСР прибуло 300 кандидатів (докторів) та докторів (докторів габілітованих) наук (Тарасов, 1987, с. 33). Велику увагу приділяли також соціально-побутовим проблемам дослідників. Наприклад, в 1950 р. вче-

[2] AOSPRM. Fond 51, inv. 10, d. 1, f. 74.

ний секретар Президії АН СРСР академік А. Топчієв написав листа Першому секретареві ЦК КП(б) Молдови Л. Брежнєву з проханням забезпечити співробітників Філії житлом.

У 1949 р. у Філії запровадили аспірантуру як одну з форм підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації. Багато фахівців направляли до наукових та університетських центрів СРСР для захисту докторських дисертацій. До 1958 р. у МРСР було підготовлено понад 200 докторів наук. Досьє претендентів на науковий ступінь узгоджувалося з Міністерством державної безпеки Молдовської РСР.

Кількість наукових співробітників збільшилася з 745 в 1950 р. до понад 2000 в 1960 р., серед них докторів габілітованих (докторів наук) – з 31 до 48 і докторів (кандидатів) наук – зі 165 до 564 (Furdui, Jarcuţchi, Balmuş, 2010, с. 417). У 1959 р. у Філії працювало 670 осіб, зокрема 251 науковий співробітник (97 докторів (кандидатів) наук та докторів габілітованих 19). Порівняно з 1950 роком кількість дослідників із науковим ступенем збільшилася більш ніж утричі. Якщо в перші повоєнні роки науковий колектив складався з осіб інших національностей, то в кінці 1950-х рр. місцеві кадри стали основним джерелом формування та консолідації наукового потенціалу. Збільшилася кількість молдован і в союзних наукових установах – зі 126 наукових співробітників у 1950 р. до 305 у 1955 р. та 590 у 1960 р.

У цей період Молдовську науку представляли такі відомі постаті: А. Аблов (неорганічна хімія та хімія комплексних сполук), В. Андрунакович (алгебра), М. Корлетяну (мовознавство), П. Дворников (селекція та агротехніка овочевих культур), Л. Дорохов (фізіологія та біохімія рослин), І. Дикусар (агрохімія та фізіологія рослин), Г. Лазур'євський (органічна хімія та хімія природних сполук), Ю. Ляліков (аналітична хімія), Ю. Петров (електрохімічна обробка металів), М. Ярошенко (іхтіологія, рибництво та гідробіологія), А. Коварський (селекція та генетика рослин); В. Рибін (каріологія, генетика та плодівництво), К. Морару (фізіологія та селекція рослин), Я. Принц (ентомологія та захист рослин), П. Унгуряну (енологія), А. Лупан (література), Д. Вердеревський (фітопатологія, захист рослин, імунологія та вірусологія), Я. Гросул (історія), Є. Руссєв (історія та філологія) та ін.

Зауважимо, що Філія перебувала під постійною опікою Академії наук СРСР. 16 березня 1951 р. рішенням Бюро КП(б) Молдовської РСР було створено Комісію з перевірки діяльності Філії. Так, у 1956 р. кандидат біологічних наук, директор Інституту іхтіології АН СРСР Г. Поляков вивчав наукову діяльність Відділу зоології.

Ідея створення Академії наук у Молдовській РСР виникла 1951 р., коли з'явилися перші проекти організаційного устрою науки в республіці. Важливу роль у діяльності Філії відіграла стаття в одній із газет

під заголовком "Молдовській філії Академії наук потрібна допомога"[3]. У ній було акцентовано на недоліках у діяльності академічної установи. Критики також зазнали республіканські партійні та радянські органи, Академія наук Радянського Союзу за недостатню увагу до проблем Філії. Президія Академії наук СРСР наголосила на справедливості критики і 13 січня 1956 р. запропонувала реорганізувати Філію в Академію наук Молдовської РСР.

У другій половині 1950-х Молдовська РСР була єдиною республікою в СРСР, яка не мала власної академічної наукової організації, отже, стала останньою республікою, в якій створили академію наук. Додамо, що академії наук радянського зразка були організовані в країнах Балтії після підписання 23 серпня 1939 р. договору про ненапад між Німеччиною та СРСР (пакт Ріббентропа-Молотова). Так, у Литві 16 січня 1941 р. було створено Академію наук. В Естонії академічний центр, заснований 1938 р. після приєднання до СРСР, було ліквідовано 1940 р. та в червні 1945 р. реорганізовано за радянською моделлю. У Латвії Академію наук було створено 14 лютого 1946 р. Загалом у післявоєнний період у Молдовській РСР сформувалася та зміцнилася інституційна підтримка всіх наукових напрямів. Молдовська База / Філія АН СРСР поклала основу для створення Академії наук Молдови.

ЛІТЕРАТУРА

Доклады Первой научной сессии Молдавской научно-исследовательской базы Академии наук СССР. (1950). Кишинев.

Тарасов, О. Ю. (1986). *Развитие научного потенциала Молдавской ССР*. Кишинев.

Тарасов, О. Ю. (1987). *Формирование и развитие научного потенциала Молдавской ССР*. Кишинев: Штиинца.

Agrigoroaiei, I., Palade, Gh. (1993). *Basarabia în cadrul României întregite, 1918–1940* (pp. 92-103). Chişinău: Universitas.

Barbulat, V., Bîrcă, Gh., Vizer B. et al. (2000). *Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”, 1940–2000*. Chişinău.

Covarschi, B., Jarcuţchi, I. (1996). *Academicieni din Basarabia şi Transnistria (a doua jumătate a secolului al XIX-lea)*. Chişinău: Centrul de editare şi tipar al Institutului de Istorie al Academiei de Ştiinţe a Moldovei.

Dragnev, D. (2012). *Istorie şi civilizaţie medievală şi modernă timpurie în Ţările Române. Studii şi materiale*. Chişinău: Cartdidact.

[3] Титаренко, С., Гладилин, Н. (1955, 30 мая). Молдавскому филиалу Академии наук нужна помощь. *Правда*.

Eşanu, A. (2008). (Ed). *Dinastia Cantemireştilor (sec. XVII–XVIII)*. Chişinău: Ştiinţa.

Jarcuţchi, I. (2011). File din istoricul Academiei de Ştiinţe (65 de ani de la formarea primelor instituţii academice din Republica Moldova). *Akademos*, 2 (21), 14-22.

Jarcuţchi, I. (2012). *Comisia Gubernială a Arhivelor din Basarabia (sfârşitul sec. XIX – începutul sec. XX)*. Chişinău: Institutul de Studii Enciclopedice.

Jarcuţchi, I., Manolache, C., Xenofontov, I. (2013). Ştiinţa în Republica Moldova: file de istorie (I). *Enciclopedica. Revistă de istorie a ştiinţei şi studii enciclopedice*, 1 (4), 5-16.

Pascu, Ş. (1991). *Istoricul Academiei Române. 125 de ani de la înfiinţare* (pp. 55-56). Bucureşti: Editura Academiei Române.

Xenofontov, I., Prisac, L. (2013). File din activitatea Institutului de Istorie, Limbă şi Literatură al Bazei/Filialei Moldoveneşti a AŞ a URSS (1946–1958). *Enciclopedica. Revistă de istorie a ştiinţei şi studii enciclopedice*, 1 (4), 27-48.

REFERENCES

Agrigoroaiei, I., Palade, Gh. (1993). *Basarabia în cadrul României întregite, 1918–1940* (pp. 92-103). Chişinău: Universitas [in Romanian].

Barbulat, V., Bîrcă, Gh., Vizer B. et al. (2000). *Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă", 1940–2000*. Chişinău [in Romanian].

Covarschi, B., Jarcuţchi, I. (1996). *Academicieni din Basarabia şi Transnistria (a doua jumătate a secolului al XIX-lea)*. Chişinău: Centrul de editare şi tipar al Institutului de Istorie al Academiei de Ştiinţe a Moldovei [in Romanian].

Doklady Pervoi nauchnoi sessii Moldavskoi nauchno-issledovatelskoi bazy Akademii nauk SSSR. (1950). Kishinev [in Russian].

Dragnev, D. (2012). *Istorie şi civilizaţie medievală şi modernă timpurie în Ţările Române. Studii şi materiale*. Chişinău: Cartdidact [in Romanian].

Eşanu, A. (2008). (Ed). *Dinastia Cantemireştilor (sec. XVII–XVIII)*. Chişinău: Ştiinţa [in Romanian].

Jarcuţchi, I. (2011). File din istoricul Academiei de Ştiinţe (65 de ani de la formarea primelor instituţii academice din Republica Moldova). *Akademos*, 2 (21), 14-22 [in Romanian].

Jarcuţchi, I. (2012). *Comisia Gubernială a Arhivelor din Basarabia (sfârşitul sec. XIX – începutul sec. XX)*. Chişinău: Institutul de Studii Enciclo-

pedice [in Romanian].

Jarcuţchi, I., Manolache, C., Xenofontov, I. (2013). Ştiinţa în Republica Moldova: file de istorie (I). *Enciclopedica. Revistă de istorie a ştiinţei şi studii enciclopedice*, 1 (4), 5-16 [in Romanian].

Pascu, Ş. (1991). *Istoricul Academiei Române. 125 de ani de la înfiinţare* (pp. 55-56). Bucureşti: Editura Academiei Române [in Romanian].

Tarasov, O. Iu. (1986). Razvitie nauchnogo potentciala Moldavskoi SSR. Chişinău [in Russian].

Tarasov, O. Iu. (1987). Formirovanie i razvitie nauchnogo potentciala Moldavskoi SSR. Chişinău: Ştiinţa [in Russian].

Xenofontov, I., Prisac, L. (2013). File din activitatea Institutului de Istorie, Limbă şi Literatură al Bazei/Filialei Moldoveneşti a AŞ a URSS (1946–1958). *Enciclopedica. Revistă de istorie a ştiinţei şi studii enciclopedice*, 1 (4), 27-48 [in Romanian].

Постать Івана Дзюби: думки сучасних інтелектуалів

Микола Мушинка
Пряшівський університет, Пряшів, Словаччина
ORCID: 0000-0003-4435-7004

Ярослав Яцків
Головна астрономічна обсерваторія НАН України, Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-3889-9619

Михайло Андрейчин
Тернопільський національний медичний університет імені І. Я. Горбачевського, Тернопіль, Україна
ORCID: 0000-0003-0154-730X

Тамара Гундорова
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-2531-9953

Марко Павлишин
Університет Монаша, Мельбурн, Австралія
ORCID: 0000-0002-0267-3132

Лариса Масенко
Інститут української мови НАН України, Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-2831-8059

Енциклопедичний вісник України

The Encyclopedia Herald of Ukraine

2021. Vol. 13

DOI: 10.37068/evu.13.6

Article history:
received 20/07/2021
accepted 30/11/2021
published 15/12/2021

Citation: Mushynka, M., et al. (2021). Ivan Dziuba as a figure: opinions of present-day intellectuals. *Encyclopedia Herald of Ukraine*, 13, 74-91. http://doi.org/10.37068/evu.13.6

© 2021 Authors

This is an Open Access article, distributed under the terms of the Creative Commons Attribution licence, which permits unrestricted re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

ISSN 2706-9990 (print)
ISSN 2707-000X (online)

Сергій Тримбач
Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології
імені М. Т. Рильського НАН України, Київ, Україна
ORCID: 0000-0001-9724-4498

Ірина Матяш
Інститут історії України НАН України, Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-7565-1866

Станіслав Кульчицький
Інститут історії України НАН України, Київ, Україна
ORCID: 0000-0001-7561-5374

Віталій Отрощенко
Інститут археології НАН України, Київ, Україна
ORCID: 0000-0001-5707-8384

Тетяна Добко
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського НАН України,
Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-5993-7856

Євген Головаха
Інститут соціології НАН України, Київ, Україна
ORCID: 0000-0003-2961-1262

Іван Гамкало
Національна філармонія України, Київ, Україна

Ольга Петрова
Інститут проблем сучасного мистецтва АМУ, Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-3530-2792

Резюме

Стаття об'єднує короткі нотатки відомих представників української науки й культури про громадського діяча, літературознавця, співголову головної редакційної колегії "Енциклопедії Сучасної України" Івана Дзюбу з нагоди його 90-річчя.

Ключові слова

Іван Дзюба, "Енциклопедія Сучасної України", "Інтернаціоналізм чи русифікація?".

*Послідовність розташування авторів відповідає порядку надходження матеріалів до редакції.

Ivan Dziuba as a figure: opinions of present-day intellectuals

Mykola Mušynka
University of Prešov, Prešov, Slovakia
ORCID: 0000-0003-4435-7004

Yaroslav Yatskiv
NASU Main Astronomical Observatory, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-3889-9619

Mykhailo Andreychyn
HorbachevskyTernopil National Medical University,Ternopil, Ukraine
ORCID: 0000-0003-0154-730X

Tamara Hundorova
NASU Taras Shevchenko Institute of Literature, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-2531-9953

Marko Pavlyshyn
Monash University, Melbourne, Australia
ORCID: 0000-0002-0267-3132

Larysa Masenko
NASU Institute of the Ukrainian Language, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-2831-8059

Serhiy Trymbach
NASU Rylsky Institute of Art History, Folklore and Ethnology, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-9724-4498

Iryna Matiash
NASU Institute of History of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-7565-1866

Stanislav Kulchytsky
NASU Institute of History of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-7561-5374

Vitaliy Otroshchenko
NASU Institute of Archeology, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-5707-8384

Tetiana Dobko
NASU Vernadsky National Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-5993-7856

Yevhen Holovakha
NASU Institute of Sociology, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-2961-1262

Ivan Hamkalo
National Philharmonic of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Olga Petrova
NAAU Modern Art Research Institute, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-3530-2792

Abstract

In this article, Ivan Dziuba is seen as a public influencer, literary critic, co-chairman of the main editorial board of the Encyclopedia of Modern Ukraine. On his 90th anniversary, a combination of short communications by famous representatives in sphere of Ukrainian science and culture is presented here.

Keywords

Ivan Dziuba, Internationalism or Russification?, Encyclopedia of Modern Ukraine.

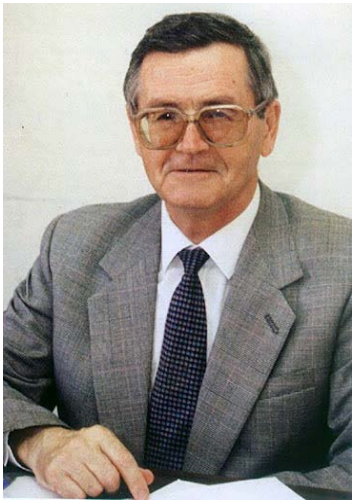

Друже Іване, щиро вітаю тебе зі славним 90-річчям! Пригадую далекі 1960-ті, коли ми з тобою ближче познайомилися на уродинах твоєї дочки. У твоїй хаті я вперше в Києві відчув справжню українську сімейну атмосферу та ще й познайомився з цілою плеядою шістдесятників. Таке не забувається!

Напередодні мого виїзду з Києва до Пряшева ти на моє бажання передав мені копію 143-сторінкового машинопису твого листа Шелесту та Щербицькому про порушення в Україні ленінських норм національної політики. Не знали ми тоді, що я був під пильним оком КДБ, який на кордоні в Чопі виявив у мене папку із твоїм самвидавом. Та все це ми пережили – дочекалися й повної реабілітації, і повали комуністичного ладу. Ти повернувся на службу Українській державі, я – у Пряшівський університет.

Пригадую ще й такий випадок. Будучи міністром культури, ти під час офіційного візиту до Словаччини виявив бажання зустрітися з місцевою українською громадою. Ця зустріч відбулася в Українському клубі (Руському домі) 15 лютого 1994 року (Див.: Нове життя. 1994. № 8. 26 лют. С. 1–2). Після неї я провів тебе до готелю "Шариш", де ми бесідували до самого ранку. На прощання ти подарував мені книгу "Інтернаціоналізм чи русифікація?" (Монтреаль, 1968) з присвятою: "Дорогому Миколі – нарешті! 15. 02. 94. З великою повагою і бажаючи великого добра".

Відтоді ми бачилися з тобою ще кілька разів. Майже щоразу ти дарував мені свої книги. Є їх у мене цілий десяток. У 2002 р. на Міжнародному конгресі україністів у Чернівцях, де ти головував, отримав у подарунок 848-сторінкову монографію "З криниці літ" (Т. 2) з підписом: "Дорогому Миколі Мушинці, згадуючи роки дружби. Хай нам ще працюється!". Свою книжку про "Кавказ" Т. Г. Шевченка "Застукали сердешну волю" (Київ, 1995) ти супроводив присвятою: "Дорогому Миколі Мушинці на спомин про незабутні роки, до яких вів нас Шевченко".

До мого 85-річчя ви разом з Миколою Железняком надіслали мені прекрасно оформлену "Подяку за багаторічну активну й плідну співпрацю з Інститутом енциклопедичних досліджень НАН України та Головною редакцією ЕСУ" (Див.: Микола Мушинка – 85. Пряшів, 2021. С. 50).

Щиро вітаю тебе з круглим ювілеєм і до дальших років бажаю тобі доброго здоров'я!

Микола Мушинка

Іван Дзюба – непересічна особистість, багатогранний вчений-гуманітарій, яскрава постать, відома небезуспішним намаганням пробудити національну свідомість українців. Його книгу "Інтернаціоналізм чи русифікація?" можна порівняти, використовуючи аналогії в астрономії, з вибухом Наднової у Всесвіті. Гнівний памфлет яскраво й потужно висвітив усі вади радянської системи.

Свідомі українці відчули настійну потребу не пристосовуватися до умов такого викривленого в національно-культурному сенсі життя й почали відмовлятися бути перевертнями. Щоправда, мені знадобилося ще багато років, щоб відважитися стати на цей новий національно свідомий шлях. Багатолітні традиції західноукраїнської родини ніби й сприяли такому моєму поступу. Та прагнення вирватися з умов злиденного життя й досягнути достойного місця в науці не давали мені відкрито виступати проти тодішньої владної системи. Цю систему я успішно використовував для власного самовдосконалення, а потім – для розвитку Головної астрономічної обсерваторії АН УРСР й науки в Україні загалом ("сповідь" про ці часи можна знайти в автобіографічній 2-томній книзі "Моє земне тяжіння" (Київ, 2015. Т. 1). І лише в часи горбачовської "перебудови" в мене вже

вистачило мужності "дослухатися до Дзюби". Тому й відважився 1990 р. очолити в системі АН УРСР Комітет з науки і культури для зв'язків з українцями за кордоном (від 1994 р. – Український міжнародний комітет з питань науки і культури при НАН України). І. Дзюба впродовж багатьох років (аж до ближчого знайомства) був для мене далеким манливим сяйвом Наднової та дороговказом на шляху до усвідомлення моєї національної ідентичності. За це низький уклін Вам, шановний і дорогий Іване Михайловичу!

Ярослав Яцків

До моєї свідомості Іван Михайлович Дзюба увійшов після ознайомлення з його знаменитою публіцистичною працею "Інтернаціоналізм чи русифікація?" далекого 1969 року, яку довірливий товариш дав почитати лише на одну ніч. З тих пір цікавився і цікавлюся долею й творами цього видатного вченого-літературознавця і громадянина. Приваблює його принципова життєва позиція, чесність і сміливість, а ще виважена наукова аргументація власних міркувань, тверда логіка й висока інтелігентність у полеміці. Твори Івана Дзюби є взірцем критики шевченкофобів і українофобів, недолугості та ницості їхніх виступів, водночас шанобливого ставлення до інших народів і національних культур.

Михайло Андрейчин

Один із провідних українських інтелектуалів, визначний дослідник-літературознавець, чільний представник українських шістдесятників І. М. Дзюба святкує свій ювілей. У моє життя його ім'я увійшло як легенда в ранні 1970-ті, в часи навчання в університеті. Згодом, коли потрапила в аспірантуру Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка, ім'я Дзюби стало значно конкретнішим, почало обростати життєвими деталями й усними історіями.

Річ у тім, що в Інституті літератури в 1953–1957 рр., тобто в роках, коли я ще лише народилася, Іван Дзюба також був аспірантом. Здається, його керівником був Микола Шамота – відомий ідеолог соцреалістичної партійності та ідейності. Отож у коридорах та кімнатах Інституту інколи мені думалося про тих молодих бунтівників, як-то Іван Світличний, Михайлина Коцюбинська, Іван Дзюба, котрі тут же формувалися, а також шукали нові шляхи поза усталеними правилами та ставили перед собою складні питання. Особливо цікавив мене, так би мовити, культурно-антропологічний аспект. Яким було академічне життя в Інституті в 1950–1960-ті? Що за умови й люди були навколо тих молодих осіб, які формували майбутнє коло дисидентів? Який спротив зустрічали вони і хто підтримував молодих ідеалістів і бунтарів? Інтригувало також, звідки виростали їхні дисидентські ідеї та настрої, з якого кола ідей та людей живилися?

У пізні 1970-ті, коли я прийшла в Інститут, нові ідеї та теми проникали в україністику нелегко, відчувалася певна стагнація і навіть страх, до якого "привчили" роки репресій та ідеологічний контроль. Пригадую, що у своєму вступному рефераті в аспірантуру я покликалася на М. Зерова і М. Коцюбинську, що мало не спричинило краху моєї мрії потрапити до Інституту літератури. Лише завдяки добрим людям і хорошим фахівцям, які також були серед різнобарвної академічної спільноти установи, цю проблему вдалося розв'язати.

В Інституті на той час ще працювали такі корифеї радянського літературознавства, як Є. Шабліовський і Є. Кирилюк, котрі здавалися людьми з поламаними хребтами й закритими душами, працювало чимало науковців старшого покоління. Знаючі люди нашіптували чутки про те, хто скільки "відсидів" і хто кого "здав". У відділі "дожовтневої літератури", як тоді називалося, куди я потрапила в аспірантуру, намагалися не зачіпати "гострі" питання. Натомість дещо лояльнішою була атмосфера у відділах російської та зарубіжної літератур. Отже, я могла уявити, що русистам і в 1950-ті, коли Дзюба навчався в аспірантурі, було дозволено більше свободи та новаторства, що й сприяло перетворенню його як русиста за фахом на українського націоналіста.

Пізніше, зустрівшися з Іваном Михайловичем особисто та перечитавши його публікації, я збагнула, що мене особливо приваблює в його літературознавчих і критичних студіях момент поєднання естетики та етики. Це, здається, виростало з глибокої віри й таланту вглиблюватися в персональну історію і живий людський досвід автора-письменника. А ще цьому сприяла просвітницька віра в гуманізм.

Водночас я відкрила ще одну особливість характеру Івана Михайловича – іронізм та гру, і це особливо мені імпонувало. І. М. Дзюба не мислив лише "правильними" шаблонами та тезами, не мав готової відповіді й не вважав, що істина "понад усе". Він дошукувався істини, знав, що таке сократівський діалог і намагався зрозуміти позицію іншого, щоб привернути на свій бік. Деякі з шістдесятників не сприйняли літературну гру, іронію й перформанси "бубабістів", що руйнували пафос та моралізаторський ідеалізм радянської літератури – риси, які частково навіть були властивими і творчості шістдесятників. І. М. Дзюба натомість виявився готовий до гри й виклику нової літературної генерації 1990-х.

Пригадую, як на презентації "Перверзії" Юрія Андруховича в Молодому театрі Іван Михайлович, підігруючи автору-"бубабісту", запевняв його й публіку в тому, що Перфецький-таки не вчинив самогубство, він десь тут, в залі, серед нас. Це була достойна гра на кону нової літератури, що формувалася в Україні в 1990-ті. Оця протеїчність, гра, відкритість до нового разом із мудрістю й етичною поведінкою не перестає захоплювати мене, коли я думаю сьогодні про ювіляра. Многая і благая літа Вам, шановний Іване Михайловичу!

Тамара Гундорова

Непросто з точністю визначити, коли саме я познайомився з Іваном Дзюбою. Гадаю, це сталося 1990 р. в Києві на І Міжнародному конгресі україністів. А знайомство з його текстами та аурою, яка в діаспорі (зокрема в Австралії) оточувала його ім'я, сягало початків моєї цікавості до проблематики сучасної України на початку 1970-х рр. Працю "Інтернаціоналізм чи русифікація?" я прочитав пізніше, та оскільки натхненна назва цього дослідження належить до тих, що однією фразою схоплюють аргумент книжки, від початку усвідомлював його антиколоніальний зміст.

У середині 1980-х як молодий викладач в Університеті Монаша я готував курс української мови й літератури. Перший семестр присвятив поезії, прозі, критиці й публіцистиці шістдесятників у політичному та культурному контекстах. Однією з чільних постатей, яких ми (і студенти, і я) вивчали, був літературний критик та громадський діяч Іван Дзюба. Його запальні промови на несанкціонованих зібраннях, виступ із засудженням антисемітизму в Бабиному Яру, протест проти арештів українських інтелектуалів під час прем'єри фільму "Тіні забутих предків" – усе це належало до тодішнього нашого діаспорного бачення шістдесятництва як частини змагання українського народу за справедливість і незалежність у власній державі. Цю картину від кінця 1980-х доповнювали нові публікації І. Дзюби на захист української мови і з вимогами громадянської та державної підтримки української культури.

У 1992 р. в Мельбурні відбулася перша конференція Асоціації україністів Австралії. Тут І. Дзюба, який, на нашу радість, зміг приїхати і взяти участь, виголосив доповідь, багато в чому характерну для його виступів і писань того часу. Ішлося про головні виклики незалежності для української культури: подолання спадщини колоніального гніту та розвитку повноцінної багатогранної культури, яка була б природною частиною і повсякденного, і духовного життя членів сучасної української нації. Конференція дала змогу ближче пізнати особистість І. Дзюби – викладача й дискутанта не менш логічного, розсудливого, ерудованого, поінформованого та риторично ефектнішого в живому слові, ніж у його публікаціях, людину теплу й толерантну, готову віддати співрозмовцеві увагу й повагу. Таким І. Дзюба був під час усіх моїх зустрічей із ним – на жаль, не дуже численних. Таким він є і в передмовах до моїх праць "Канон та іконостас" (1997) і "Козаки в Ямайці" (1994), за які я завжди відчуваю глибоку вдячність. Іван Дзюба для мене – науковець-громадянин, людина, для якої рівною мірою дорогі: все людство, власний народ та кожна окрема особа. Людина, яка втілює ідеал представника інтелектуальної еліти нації ще з тих часів, коли бути ним мало вкрай багато небезпек. Людина, в якої треба вчитися і вчитися.

Марко Павлишин

Іванові Дзюбі належить провідна роль у формуванні мовної стійкості й мовного патріотизму в інтелігентських середовищах молоді в 1960–1970-х рр. Про це свідчить і мій особистий досвід.

Десь у 1966 чи 1967 р., коли я була аспіранткою Інституту мовознавства АН УРСР, один чоловік таємно дав мені машинописну копію трактату Івана Дзюби "Інтернаціоналізм чи русифікація?". Як відомо, цю працю Іван Михайлович написав у 1965 р. і надіслав її партійному керівництву УРСР і СРСР. Саме вона фігурувала із тавром "антирадянської" в обвинувальному вирокові Дзюбі в 1972–1973 рр. Попри заборону праці й переслідування її автора, вона потрапила до самвидаву і набула поширення в численних машинописних копіях.

Треба сказати, що я в той час була типовим білінгвом. Не вважала українську меншовартісною, бо це була мова мого батька, який ніколи не переходив у спілкуванні на російську. Таку ж мовну стійкість виявляла моя тітка, мовознавиця Лариса Скрипник, тому з нею і її родиною я спілкувалася лише українською. Але післявоєнний Київ був уже майже всуціль зросійщений (жартували, що українську в столиці можна почути лише на Бессарабському ринку і в Спілці письменників), тож потрапляючи поза домом у російськомовне оточення, переходила на російську. Навіть на українському відділенні філологічного факультету в Київському університеті імені Тараса Шевченка, де я навчалась, ми з однокурсницями-киянками на перервах розмовляли російською.

І саме трактат Дзюби, написаний емоційно й переконливо, на численних фактах і прикладах довів мені фальш поширеної тоді тези про "гармонійність" російсько-української двомовності, пояснив її ненормальність і згубність для рідної мені мови. Праця давала чітке розуміння того, що не достатньо знати рідну мову й поважати її, треба говорити нею, бо мова живе й розвивається лише в щоденному колективному спілкуванні, без цього вона застигає й мертвіє.

Відповідно постало усвідомлення потреби змінити мовну поведінку. Спочатку необхідно було знайти однодумців і сформувати коло українськомовного спілкування. З приятелькою, яка також перебувала під враженням від "Інтернаціоналізму чи русифікації?", ми домовилися розмовляти лише українською. Поступово до нас долучалися й інші шанувальники Дзюби, відтак розширювалося коло українськомовного спілкування, до якого належала молодь із вищих навчальних закладів та академічних інститутів. Оточення часом дивувалося нашій мовній стійкості. Пригадую, як у коридорі сусіднього інституту почула кумедну фразу від дівчат, які обговорювали хлопця з нашого товариства: "Что случилось с Женей? Почему он вдруг начал говорить по-украински?".

Звичайно, в роки незалежності мої знання з соціо- й психолінгвістики доповнили праці мовознавців з діаспори, особливо дослідження Юрія

Шевельова. Проте знанням, які сформували мій мовний і національний патріотизм, я зобов'язана передусім Іванові Дзюбі, якого від щирого серця вітаю зі славним ювілеєм.

Лариса Масенко

Іван Михайлович Дзюба – зразок людини, яка просто живе й просто працює, не роблячи з цього дешевого цирку (як це трапляється), не стаючи в позу пам'ятника, неодмінно з бронзи чи іншого "благо-родного" металу. Ні посади, ні звання, ні слава жодним чином на нього не впливають.

Пам'ятаю Дзюбу як міністра культури України. Розповідали, і доволі смішно, як він уперше з'явився до міністерства в ранзі міністра і як охоронець не пропускав його у приміщення – настільки він був несхожим на поважного чиновника. Мене пан міністр запросив до складу колегії, і я мав печальний привілей спостерігати за тим, як чиновники раз по раз підставляли свого керівника. Мовляв, хіба ж це міністр – не вміє з "бомагами" вправлятися, тримати дистанцію, кричати-репетувати на підлеглих тощо.

Не вмів. Справді, бо думав про щось вище. Про те, як вибудувати стратегію розвитку національної культури, стільки разів упродовж своєї історії упослідженої та ураженої. Як створити нові інституції в культурі – те, до чого дібралися лише в останні роки. Яким чином стимулювати розширення жанрово-стильового поля в літературі й мистецтві... Майже все це лишилося тоді нереалізованим, адже Івана Михайловича (до речі, назвати його "паном" чомусь язик не повертається – ну аж ніяк він не пан) доволі швидко звільнили, чому він, наскільки пригадую, був радий: втомила його вся ця чиновна фанаберія.

А далі І. Дзюба вибудовував напрямки діяльності Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка. Його (разом із колегами, що поділяли погляди академіка) заслугою стало видання 5-томної "Історії української культури" (Київ, 2001–2013), яка мусить бути повною, в якій має бути все, що є в інших розвинутих культурах. І ми це бачимо в тій "Історії...": наша культура значно багатша, ніж ми це собі уявляємо.

Не дивно, що паралельно твориться "Енциклопедія Сучасної України" як продовження відомої "Енциклопедії українознавства", одначе ж далі – як оригінальна енциклопедія, зорієнтована на весь універсум України й українства.

Академік І. Дзюба є прикладом культуролога справді універсального за своїми професійними зацікавленнями та вміннями. Загалом цей універсалізм – одна з питомих ознак покоління, що дістало ймення шістдесятників. Прикладом цього слугує його робота в кіно – у просторі екранної культури. Скажімо, він був одним із тих, хто визначив радикальний пово-

рот Сергія Параджанова від комуністично-ілюзійного кіно до мистецтва, вибудуваного на інтуїтивних пізнаннях народної культури, народної міфології. С. Параджанов називав імена тих, хто визначив його поворот до "Тіней забутих предків", і першим назвав Івана Дзюбу. Того Дзюбу, який потім не раз відважно захищав пошуки й досягнення нового українського кіно...

Те, як зросла українська гуманітаристика впродовж останніх десятиліть, багато в чому визначається працею Івана Дзюби. І в цій констатації жодного перебільшення!

Сергій Тримбач

Очевидно, кожен свідомий українець може сказати, що знає, хто такий Іван Михайлович Дзюба. Його наукові чи публіцистичні праці – авторитетні, державні ідеї – загальновідомі. Однак коло людей, особисто знайомих з цією Людиною-Легендою, значно вужче. І кожен із цього кола має свої спогади та враження.

Для мене знайомство з Іваном Михайловичем містить два складники: його творчість і наша спільна участь у роботі Вченої ради Інституту енциклопедичних досліджень НАН України. Я не знаю іншої наукової установи, де створено настільки продуктивний (при цьому невеликий за кількісним складом) і яскравий у сенсі постатей членів ради учасників дорадчий орган. Це, поза сумнівом, заслуга директора Інституту М. Железняка. Я вдячна пану Миколі за можливість співпрацювати з такими видатними постатями, як академік НАН України Ярослав Яцків, академік АМНУ Любомир Пиріг, професор Станіслав Кульчицький, Герой України Іван Дзюба. Дякую також за дружні розмови за кавою після засідань Вченої ради. Знайомство в такій атмосфері дало можливість спостерігати і вчитися. Враження, винесені мною зі спілкування з Іваном Михайловичем, – це своєрідні уроки шляхетності в спілкуванні та відданості справі, якою займаєшся. Присутність І. Дзюби на засіданнях гарантує цікаву розмову. Під час дискусій він завжди намагається знайти позитивні аспекти, належно оцінити зусилля виконавця наукової теми, підтримати й мотивувати на подальшу роботу. Тому перший урок для мене – це обов'язковість, дисциплінованість і позитив. Саме Івану Михайловичу належить ідея створення (окрім "Енциклопедії Сучасної України") "Універсальної енциклопедії" як головного енциклопедичного видання нашої держави. Неодноразово це питання обговорювалося на засіданнях ради, де автор ідеї докладно і всебічно обґрунтував потребу в такому виданні. Робота над підготовкою цього проєкту дала другий урок – відповідальне ставлення до своїх і чужих наукових ідей, формування колективу однодумців і делегування частини повноважень задля

спільного результату. Ще один важливий урок дає спілкування з Іваном Михайловичем і в сенсі ставлення до людей, який можна визначити як увага й повага. Це виявляється не лише в комунікації, а навіть у автографах – не в стандартній фразі для всіх, а у влучному вислові, адресованому одній людині – щасливому власнику книги з підписом Івана Михайловича.

Десять років тому мені довелося також допомагати Канадському інституту українських студій Університету Альберти контактувати з Іваном Михайловичем для вручення йому відповідного документа про присвоєння звання почесного професора. Такі відзнаки вручають лише особисто. На жаль, Іван Михайлович не зміг тоді прибути до Едмонтона. Та сам факт цієї нагороди свідчить про надзвичайний авторитет ювіляра не лише в Україні, а й у світі. Щиро вітаючи Івана Михайловича з ювілеєм, хочу побажати, щоб всесвітнє визнання надихало, а ідеї втілювалися в нових проєктах. Здоров'я! Наснаги! Натхнення!

Ірина Матяш

Роль Івана Дзюби у світоглядному переламі національної інтелігенції, який стався в роки "горбачовської перебудови", важко переоцінити. Особливий вплив на нас справив його памфлет "Інтернаціоналізм чи русифікація?", повний текст якого опублікував журнал "Вітчизна" в 1990 р. У 2005 р. Віра Соловйова, яка тоді керувала видавництвом Києво-Могилянської академії, зробила розкішне перевидання памфлету, якому виповнилося 40 років. Крім основного тексту, він мав факсимільні документи з "особой папки" ЦК КПУ, а також відгуки зарубіжних і вітчизняних інтелектуалів. В. Соловйова запропонувала мені та Юрію Шаповалові написати вступні статті до ювілейної книги. Ми з великим задоволенням відгукнулися на цю ідею.

Коли заснували Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, Іван Дзюба, знаючи про мій досвід роботи над "Енциклопедією історії України", звернувся до мене з пропозицією, від якої не можна було відмовитися – взяти участь у творенні "Енциклопедії Сучасної України". Впродовж багатьох років я працював з ним та співробітниками Інституту над цим науковим проєктом. Спілкування з такою людиною надихає й наснажує.

Станіслав Кульчицький

Бог дав мені нагоду навчатися в роки "відлиги" (тут мушу дякувати Микиті Хрущову за сприяння цьому процесу), внаслідок якої органічно проросло шістдесятництво з проявами легальної опозиції режиму. На українському небосхилі засяяли зірки видатних особистостей. Одним із

перших сколихнув болото великої провінції Іван Дзюба ґрунтовним дослідженням "Інтернаціоналізм чи русифікація?", фактично відкривши науковий фронт боротьби з радянськими ідеологемами й давши поштовх до відновлення української ідентичності. Цю працю мали б написати історики, а здійснив прорив у суспільній свідомості філолог. Прихований зміст так званого "інтернаціоналізму" засвідчив, що він – такий собі троянський кінь у концепціях світового панування: кожну наступну націю, поневолену Кремлем, чекає незворотна русифікація.

Рукопис І. Дзюби зберігався в архівах спецслужб під грифом "совершенно секретно" і ... неквапно розповсюджувався через "Самвидав". Зрозуміло, що актуальна історична праця не могла оминути студентів історичного факультету "Червоної хати". Я її сприйняв за однозначний позитив, осмислив і передав за естафетою. Іван Михайлович для мене й нині лишається незаперечним авторитетом. Важливо, що честь істориків підтримав тоді інший шістдесятник – Михайло Брайчевський брошурою "Приєднання чи возз'єднання?", де оголив ще один больовий нерв нашої історії. Беззастережна альтернативність заголовків виводить на перегук позицій обох авторів.

30 років по тому на сторінках журналу "Сучасність", редагованому ювіляром, і за його особистої підтримки було опубліковано статтю Т. Вовк і В. Отрощенка «До питання про так зване золотоординське іго в Україні» (Сучасність. 1997. № 5. С. 92–96), присвячену дослідженню цієї ключової теми в контексті власне української історії та руйнуванню ще одного радянського міфу. А вже через рік з легкої руки Ганни та Івана Шовкоплясів мене залучили до амбітного проєкту "Енциклопедія Сучасної України", започаткованого І. Дзюбою зі сподвижниками. Важливо, що археологія не випала з обріїв сучасної України як органічна її складова. І тут, здається, теж не обійшлося без мудрої політики головного редактора та його креативної команди ЕСУ.

Днями "кремлівський обком" видав чергову українофобську енцикліку, де Закон "Про забезпечення функціонування української мови як державної" прирівнюють до зброї масового ураження й у відповідь погрожують застосувати ядерний еквівалент тієї ж таки зброї. Наш східний сусід продовжує свій істеричний біг по колу, нічого не забуваючи й нічому не навчаючись. Науковий доробок ювіляра й сьогодні лишається актуальним як ніколи. З ювілеєм, Іване Михайловичу! Здоров'я Вам і творчої наснаги!

Віталій Отрощенко

Я часто повертаюся до книг І. М. Дзюби, щоб знайти відповіді на болючі питання сьогодення або просто збагатитися знаннями в галузі культурології чи літературознавства, відчути його планетарне гуманітарне

бачення візії сучасної України. Якось, переглядаючи підшивки старих газет у корпусі НБУВ на Володимирській, натрапила на виступ І. Дзюби на Конгресі української інтелігенції 11 листопада 1995 р., опублікований в щотижневику "Культура і життя" (1995, 29 листопада) під назвою "Чи не сором українській державі залишати напризволяще українську культуру?" і зачиталася, забувши, чого саме я прийшла. Якими ж пристрасними, гострими, злободенними й сучасними були висловлені думки.

Пригадую також, як у 1990-х один із чиновників з Адміністрації Президента України, коли ми виконували інформаційний пошук з теми реформування гуманітарної політики, говорив: "Пошукайте щось із праць І. Дзюби, там є думки, потрібні думки". Саме таким – Людиною Думки – і є для мене Іван Михайлович.

Тетяна Добко

Для мене як одного з представників київської інтелігенції, юність яких припала на шістдесяті роки 20 ст., ім'я І. Дзюби було легендарним. Безпосередня ж моя співпраця з Іваном Михайловичем почалася вже в роки незалежності України, коли він був головним редактором журналу "Сучасність". У 1990-ті рр. цей журнал зібрав найкращих авторів із різних галузей соціогуманітаристики. І я вважав за честь бути автором журналу, який очолював І. Дзюба з властивими йому інтелігентністю, толерантністю, бездоганним літературним смаком і організаторським талантом. Остання риса особливо виявилася в ситуації, коли потрібно було реалізовувати проект підготовки багатотомної "Енциклопедії Сучасної України". І знову Іван Михайлович об'єднує в редколегії фахівців різних напрямів, готових безкорисливо працювати з ним у рамках цікавого й надважливого для України проєкту. Можу відверто зізнатися: я взявся за цю роботу, що вимагає зусиль і багаторічної відповідальності, тільки тому, що мені її запропонував Іван Михайлович. Для мене його довіра була вирішальним аргументом, щоб ось уже два десятиліття готувати статті до енциклопедії з актуальних для нашого суспільства питань соціального пізнання.

Коли у 2007 р. ми з моїм братом Анатолієм підготували книгу афоризмів "Гноми та велетні", я прийшов з рукописом до Івана Михайловича, думка якого для мене була вирішальною в оцінці книги. І коли він сказав: "Друкуйте. Це буде бестселер", я без вагань відніс книгу в популярне в ті часи видавництво. Його директор, дізнавшись, що книгу схвалив сам Дзюба, тут же заявив, що із задоволенням її надрукує, якщо Іван Михайлович напише до неї ґрунтовну передмову. Чесно кажучи, я не дуже вірив, що настільки зайнята своїми творчими справами й обтяжена численними громадськими зобов'язаннями людина відгукнеться на зухвалу пропози-

цію редактора і моє прохання. Він погодився одразу та підготував глибоку й дуже яскраву передмову. Думаю, в такому ставленні до авторів і книг виявляється людська непересічність і високий професіоналізм Івана Михайловича Дзюби як провідного літературознавця України.

Єдине, в чому мені як автору можна було б дорікнути Івану Михайловичу, це в тому, що книга, всупереч його прогнозу, не стала бестселером. Але я досі вірю, що видання, яке благословив Іван Михайлович Дзюба, зрештою, колись стане таким. Нехай і не в цьому столітті... Вірю, бо те, що робить академік Дзюба для України і українців, розраховане аж ніяк не на одне століття!

Євген Головаха

Для мого покоління, яке формувалося за хрущовської "відлиги" в кін. 1950-х – поч. 1960-х рр., ім'я І. Дзюби було світочем нової епохи, за яким ішли молоді, талановиті поети, художники, музиканти, актори та інші, які відкривали не лише нові шляхи в літературі й мистецтві, а й по-новому осмислювали нашу історію, культуру, мистецтво, здираючи з них шкаралупу міфів, фальсифікацій та заборон.

"Літературна газета", що друкувала сміливі критичні статті Івана Дзюби, Івана Драча та Миколи Вінграновського ще до появи їхніх збірок, нам, студентам львівських університетів, слугувала джерелом історичної правди та нової естетики. Загальна атмосфера того часу активно впливала на формування громадянської позиції студентства. У консерваторії на лекціях із політичних дисциплін студенти дедалі частіше ставили викладачам незручні запитання, часто заганяючи їх у безвихідь, доводячи, що їхні лекції відірвані від реальності. Коли до Львова приїздили видатні музиканти із Заходу, то на творчих зустрічах не без іронії запитували, чи в консерваторіях західноєвропейських країн викладають марксизм-ленінізм, історію партії, політекономію, викликаючи в гостей подив і нерозуміння.

І ось у травні 1962 р. до Львова на зустріч зі студентством та інтелігенцією міста з Києва приїздять І. Дзюба, І. Драч та М. Вінграновський. Вони не тільки читали новаторські за формою і змістом вірші, а й виголошували (зокрема І. Дзюба) сміливі політично-філософські постулати. Треба сказати, що у львівських студентів була перевага перед київськими, оскільки вони мали більше можливостей познайомитися із забороненою літературою. Тут можна було прочитати "Мазепу" Б. Лепкого, історичні праці М. Костомарова й Д. Дорошенка, вірші "молодомузівців", твори Д. Донцова тощо. Звичайно, ця та інша література була доступна дуже вузькому колу осіб. 8 травня 1962 р. гості зустрілися зі студентами Львівської консерваторії, а через два дні відбулася зустріч в актовому

залі Львівського університету, яка вилилася в українську маніфестацію. Запам'яталися слова Івана Михайловича: "У Львові стільки розумних і талановитих людей, чому журнал "Жовтень" такий безбарвний?". Дорогою з університету до центральної вулиці юрба народу супроводжувала гостей – дискусія не вщухала: якийсь діяч від культури сперечався з І. Дзюбою, що твори В. Винниченка гарні, однак друкувати їх ще не на часі. Подібний настрій панував і 14 травня в Будинку архітектора, в залі якого не було де голці впасти. Голос киян був блискавкою для галичан, які не наважувалися так сміливо про це говорити. А для обкому партії та інших керівних установ це вже була справжня бомба, силу вибуху якої не так легко спинити.

У 1965 р., коли я вже переїхав у Київський оперний театр на стажування, мої контактування з Іваном Михайловичем продовжились. Саме тоді набула міжнародного резонансу його праця "Інтернаціоналізм чи русифікація?". Очевидно, було вкрай важко знайти мислячого українця, який би не прочитав і не переказав іншому цей актуальний твір. Пам'ятаю, як ми зі співмешканцями гуртожитку Міністерства культури в Києві передавали з рук у руки машинопис цієї праці. Через 3 роки, будучи в Донецьку, натрапив на її російський переклад, який донеччани читали доволі активно. Згодом під час репресій проти Івана Михайловича й дисидентів наші контакти звузилися до привітань на вулиці, зустрічі 1971 р. на концерті української духовної музики в оперному театрі.

У кін. 1990-х рр. серед української наукової інтелігенції виник задум започаткувати створення нової енциклопедії із сучасним поглядом на українознавство, назвавши її "Енциклопедією Сучасної України". Певно, враховуючи мій 20-річний стаж роботи науковим консультантом й автором у видавництві "Українська енциклопедія імені М. Бажана", мене було запрошено до складу Головної редколегії ЕСУ, співголовою якої є І. Дзюба. Відтоді минуло рівно 20 років, видано 22 томи. І хоча за цей час вже відійшли в інші світи А. Жуковський, О. Романів та кілька інших членів Головної редколегії, Іван Дзюба з відповідальним секретарем Миколою Железняком впевнено ведуть цей проєкт до свого завершення.

Іван Гамкало

Більший за самого себе. Так назвав Іван Дзюба свою статтю (1965 р.) про переклад М. Лукашем "Дон Кіхота" Сервантеса. Її було написано в очікуванні швидкого видання цієї великої книги українською мовою. "А то що ж то за європейська бібліотека буде без "Дон Кіхота"", – наводив слова Лесі Українки Іван Михайлович. Друк цієї статті, як і видання українського "Дон Кіхота", драматично затягнулося на пів століття. У 1960-х Віталій Коротич, головний редактор журналу "Ранок", побачив у статті

якийсь небажаний підтекст. Саме за такої ситуації відбулося моє знайомство з Іваном Дзюбою. В останньому абзаці статті її автор відрецензував мої ілюстрації до "Дон Кіхота". Трохи раніше їх позитивно оцінили Г. Кочур та М. Лукаш.

"Пластичний дар, добре відчуття лінії, витонченої та енергійної водночас, сполучається тут з глибоким розумінням образу. Ольга Петрова дає постать великого духовного масштабу, в який обережний елемент гротеску тільки підкреслює вселюдський біль. Бо Дон Кіхот – це трагічна самоіронія людини, щоб знайти в собі сили залишатися людиною". У цьому проникненні критичної думки в середохрестя художньої програми ілюстративного циклу було значно більше, ніж сприйняття та прийняття молодого художника. Іван Михайлович тоді запрограмував мене на вимогливість та жорстку самооцінку.

У 1979-х у долі моїх порадників та вчителів Г. Кочура, М. Лукаша, І. Дзюби та його побратимів-шістдесятників сталися трагічні дні, місяці та роки ув'язнень та навіть смертей. Краєм чорного крила цей морок торкнувся і мене. Але я не відступилася від тих, кого шанувала, – так розпочалося моє українство. Цю ситуацію описав Іван Дзюба у статті "Шлях до українства".

У найтяжчих умовах високочолі інтелектуали-натхненники продовжували культуротворчу працю на благо України.

Підтримка І. Дзюбою моїх творчих зусиль впродовж пів століття залишається беззаперечною. Це передмови до бібліографічних покажчиків 2001 та 2012 років, рецензія до книги "Мистецтвознавчі рефлексії" (Київ: Видавничий дім "КМ Академія", 2004). Іван Михайлович був одним із "хрещених батьків" видання монографії "Комедія Данте Аліґ'єрі. Мистецький коментар 14–20 століть" (Київ: "Факт", 2009). Рецензія І. Дзюби "Ліро-епічна і сатирична поема про малярські 1990-і (і не тільки)" вводить читача до книги "Мистецький Київ 1990-х. Реконструкція" (Київ: "Publish Pro", 2019).

Стислі тексти рецензій відкривають рідкісний регістр мистецтвознавчих можливостей критика-енциклопедиста. Тексти І. Дзюби – велика школа освіченості та мислення для кожного, хто цінує думку та слово. Він дійсно "більший за самого себе".

У книзі "Миттєвості приватного життя" (Київ, 2016) багато сторінок присвячено постаті Івана Михайловича. Там же сказано про яскраву спільну подорож 1992 р. до Великої Британії з нагоди першої від Незалежної України виставки (365 творів) українських модерних митців. Це було запрошення "Бі-Бі-Сі" з нагоди відкриття української редакції мовлення. Художня якість експозиції (в Лондоні та Ноттінгемі) вразила публіку та навіть представників аукціонного дому Сотбіс. Лекції І. Дзюби надихали

нашу діаспору. Плідною була співпраця з І. Дзюбою на його посаді міністра культури України та голови комітету з присвоєння Національної премії України імені Тараса Шевченка.

50 років Творчих стосунків – велике життя. Як їх вмістити на ощадливих сторінках "Вісника"?

Ольга Петрова

Енциклопедичний вісник України

Наукове видання

Число 13

Часопис публікує теоретичні й методологічні дослідження, біографічні розвідки, огляди енциклопедичних видань. Основна тематика – енциклопедистика від найдавніших часів до сьогодення (історія поширення енциклопедичних знань, сучасний стан розвитку енциклопедичної справи, особливості підготовки енциклопедій та енциклопедичних статей, роль і значення енциклопедій, типологія енциклопедичної літератури, енциклопедисти й енциклопедичні школи тощо).

У цьому випуску вміщено статті про кілька українських і зарубіжних енциклопедичних видань та онлайн-ресурсів ("Енциклопедія Сучасної України", "Місця пам'яті української дипломатії", "Scholarpedia" та "Scholarly Community Encyclopedia"), а також матеріали з нагоди 90-річчя І. Дзюби.

Редагування: *Світлана Очеретянко*
Оригінал-макет і верстка: *Роман Судик*

ISSN 2706-9990 (print)
ISSN 2707-000X (online)
DOI: 10.37068/evu

Підписано до друку 15.12.2021
Формат 70x100/16. Папір офсетний. Друк офсетний.
Гарнітура: Georgia Pro, Arsenal, Roboto.
Ум. друк. арк. 8. Обл. вид. арк. 9.

Надруковано згідно з рішенням вченої ради Інституту енциклопедичних досліджень НАН України (протокол № 11 від 30 листопада 2021 р.).

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації від 12 жовтня 2009 р. (серія КВ № 15829 – 4301Р).

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3484 від 19 травня 2009 р.

2009–2021 © Інститут енциклопедичних досліджень НАН України